

UNIVERZITA KARLOVA V PRAHE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA TEORIE KULTURY

Denisa Zlatá

JAZYK A JAZYKOVÉ MENŠINY

(kulturologická analýza jazykovej politiky ako súčasti širšej
kultúrnej politiky)

RIGORÓZNA PRÁCA

Vedúci práce: PhDr. Zdeněk Uherek CSc.

2006

Prehlasujem, že som túto rigoróznú prácu vypracovala samostatne s využitím uvedených prameňov a literatúry.

V Prahe 20. januára 2006

Obsah

Úvod	4
----------------	---

I. ÚVOD DO PROBLEMATIKY JAZYKA

1. Jazyk ako špecificky ľudská schopnosť verzus adaptácia	
1.1. Bipolarita názorov na vývoj jazyka	8
2. Fyziológia azyka	
2.1. Mozog	9
2.2. Hlasové orgány	9
2.3. Biologický a kultúrny determinizmus	10
3. Vývoj paradigiem jazykovedy	
3.1. Filozofia jazyka	11
3.2. Exkurz do histórie	11
4. Lingvistika ako interdisciplinárna veda	28
5. Nová etnografia	29
6. Jazykový obraz sveta	
6.1 Jazykový obraz sveta	30
6.2. Jazyková slovesnosť	34
6.3. Mýtus	35
6.4. Narácie a meganarácie	36

II. JAZYK A KULTÚRNA IDENTITA

7. Kultúrna identita v modernej spoločnosti a rola jazyka v nej	
7.1. Kolektívna identita	39
7.1.1. Národ	39
7.1.2. Etnikum	39
7.2. Jazyk a kultúrna identita	41
7.3. Symbolická etnicita a jazyk	42
7.4. Moderný štát	43
7.5. Problémy multikultúrneho spolužitia. Migrácia	44
7.6. Integrácia: Asimilácia vs. Multikulturalizmus	45

III. SPOLOČNÁ KULTÚRNA IDENTITA versus JAZYKOVÁ DIVERZITA

8. Multikultúrne občianstvo	
8.1. Skupina versus jedinec	49

8.2. Multikulturalizmus vs. Bikulturalizmus	50
9. Menšinové jazyky, identita a národný štát	
9.1. Jazyk a politika	52
9.1.2. Prehodnotenie jazykovej zmeny	54
9.2. Status	54
10. Jazykové vzdelávanie a menšiny	
10.1 Materinský jazyk.	56
10.2. Výukové programy	57
11. Jazykové práva a politická teória	
11.1. Dôvody záujmu politickej teórie o jazykové práva.	60
11.2. Aspekty politiky jazyka.	63
11.3. Navrhnuté teórie jazyka	64
11.4. Normatívne prístupy	66
11.4.1. Princíp normatívneho prístupu (benign neglect).	66
11.4.2. Národovnosť (nation-building)	66
11.4.3. Zachovanie jazyka a jazyková diverzita	67
12. Diverzita ako paradigma	
12.1. Diverzita –symbolika štvorlístku.	69
12.2. Diverzita – nástroj analýzy.	70
12.3. Diverzita – cieľ politiky	71
Záver.	73
Prílohy	
Jazyková typológia a genealogická klasifikácia	74
Lingvistické minimum.	76
Bibliografia	78

ÚVOD

Pre súčasnú otvorenú Európu, ale i celosvetové globalizačné procesy a informačnú spoločnosť vôbec, je charakteristická tzv. kontinuálna migrácia. Tento spoločenský proces predstavuje isté špecifiká súvisiace s ekonomickým, politickými a kultúrnym životom.

Pochopenie jazyka ako kultúrneho fenoménu je nepochybne relevantné na poli výskumov, ktoré sú na úrovni sociokultúrnych systémov. Nasledujúce pojednanie má za cieľ priblížiť problematiku fenoménu jazyka ako kultúrneho fenoménu na všetkých troch úrovniach: atributívnej, distributívnej i individuálnej. Súvislosť jazyka s kultúrou a spoločnosťou je zrejmá, keď pochopíme ich pôvod a podstatu v širších súvislostiach t.j. na pozadí biologických, kultúrnych, i politických teórií.

Prvá stať predstavuje úvod do problematiky vzťahu jazyka a kultúry. Pojednáva o genéze a vývoji jazyka z mnohých aspektov; počínajúc na úrovni generickej kultúry t.j. funkcie jazyka ako adaptačného nástroja človeka a jeho fyziologických špecifik, cez jeho reflexiu vo filozofii až po uchopenie tohoto fenoménu v exaktných vedách modernej doby. V nasledujúcej stati sa dostávame k roli jazyka na úrovni sociokultúrnych systémov, kde úzko súvisí s ľudskou podstatou ako tvora spoločenského a to prostredníctvom kultúrnej identity. Tá má síce mnoho modalít, ale tu sa presvedčíme, že jazyk je jej integrálnou, neoddeliteľnou súčasťou. Tretia stať sa venuje problematike vzťahu národného štátu a národných a etnických identít, ktorá je založená na ambivalentnosti individuálnych a skupinových práv občana v spoločnosti. Tu vychádzam najmä z práce Stephena Maya, ktorý sa zameriava na argumentáciu zmeny fungovania národného štátu do pluralistickej podoby, kde na úplnom začiatku musíme vziať do úvahy kultúrno-historické dimenzie etnických a národných identít, z ktorých sa tento štát skladá. V súvislosti so sporom medzi individuálnymi a skupinovými právami sa odvolávam na Willa Kymlicku, ktorý obhajuje individuálne práva občana a argumentuje predovšetkým v prospech národnostných menšín. V zmysle skupinových práv sa vedie spor o práva rozlíšené podľa skupín.

S. May tvrdí, že by presadenie týchto práv v národnom štáte nevedlo ku kultúrnemu esencionalizmu, ale naopak k uznaniu mnohonásobných identít v rámci neho. Paradoxne neuznanie kultúrnej odlišnosti by mohlo nakoniec viesť ku segregácii a tým i diferencovanej politike voči jednotlivým skupinám. V závere sa venujem aj problematike jazykového vzdelávania a problémom s tým spojeným, kde vychádzam z práce odborníčky na otázky dvojjazyčnosti, školstva a jazykových práv Tove Skutnabb-Kangass.

Posledná stať predstavuje normatívnu politickú teóriu a jej vzťah k problematike jazyka a jazykových práv. Vychádzam s prác, ktoré sa zameriavajú na oblasť príčin vzniku záujmu politických teórií o túto problematiku, prieskumu problémov spätých s politikou jazyka a analýzy existujúcich teórií jazyka a navrhnutých normatívnych modelov riešení.

I. ÚVOD DO PROBLEMATIKY JAZYKA

1. Multikultúrne občianstvo

Niet pochýb o tom, že úvoj hovorenej reči, akú poznáme my, bol určujúcim bodom v prehistórii ľudstva. Možno to bol „ten“ určujúci bod. Ľudia vybavení jazykom boli schopní vytvoriť v prírode nové druhy svetov v prírode: svet introspektívneho vedomia a svet, ktorý si vytvárame a máme spoločný s ostatnými a ktorý nazývame „kultúrou“. Jazyk sa stal naším médiom a kultúra naším útočiskom (LEAKEY 1996: 122).

Definícia jazyka podľa Zděňka Salzmanna znie: “termín jazyk označuje komplex obecně lidských schopností k hlasové komunikaci, neboli prostě dar řeči. V druhém významu (určitý, specifický jazyk) se označuje jeden z několika tisíců systémů orální komunikace, užívaný různými lidskými společnostmi. Jazyk obecně je částí lidského genetického vybavení, zatímco jazyk v druhém smyslu „určitý, nějaký jazyk“ musí být během dětství naučen, spolu s mnoha neverbálními složkami určité kultury“ (SALZMANN 1997: 96).

Definícia jazyka podľa Noama Chomského znie: “Od nynějška budu chápat jazyk jako množinu (konečnou nebo nekonečnou) vět, z nichž každá je konečná svou délkou a je zkonstruována z konečného počtu prvků. Všechny přirozené jazyky ve své formě mluvené nebo psané jsou jazyky v tomto smyslu, protože každý přirozený jazyk má konečný počet fonémů (písmen v abecedě) a každou větu lze reprezentovat jako konečnou posloupnost těchto fonémů, ačkoli existuje nekonečně mnoho vět“ (CHOMSKY 1996: 14).

1.1. Bipolarita názorov na vývoj jazyka

Názory odborníkov z mnohých disciplín (antropológia, lingvistika, paleoantropológia...) sa pri úvahách o charaktere jazyka rozchádzajú. Jedná sa o dve línie, z ktorých prvá tvrdí, že jazyk je špecificky ľudská vlastnosť a vyvinula sa relatívne nedávno tj. s rodom Homo sapiens (lingvisti), Američan Noam Chomsky rozvíja tézu, že existujú vrodene dispozície, ktoré umožňujú optimálne osvojenie jazyka, alebo Derek Bickerton,

ktorý hovorí o genetickom bioprograme, ktorý riadi ontogenézu jazyka. Súčasní lingvisti sa domnievajú, že všetky jazyky majú spoločné, dedičné rysy, tzv. *jazykové univerzálie* (ako uvádza Zdeněk Salzman: „struktúra jazyka je niejak determinovaná štruktúrou ľudského mozgu“). Charles Hockett hovorí o trinástich vrodených znakoch, z ktorých len štyri sú špecifické pre *Homo sapiens*: „produktivita jazyka (productivity), schopnosť vytvárať z omezeného počtu fyziologických zvuků jejich neomezené kombinace a generovat nekonečné množiny vět, schopnosť vyvídat o objektech nepřítomných v prostoru i v čase (displacement), přenos a učení prostřednictvím artikulace (double articulation) (BUDIL 1999: 141).

Noam Chomsky vo svojej knihe *Reflections on Language* vymedzil to, čo je poznateľné *myslením*, v dôsledku čoho sa úvahy o jazyku premenili na filozofiu vedy. Chomsky zdôrazňuje, že dieťa sa dostáva v procese výchovy len k obmedzeným, fragmentárnym jazykovým poznatkom a predsa u neho dochádza k zvládnutiu zložitej gramatiky a tvorbe vetných konštrukcií. Usudzuje, že zvládnuté znalosti musia byť čiastočne obmedzené určitou biologickou determináciou. „...ak možno jednotným spôsobom utvoriť bohaté a komplexné poznanie, také ako v prípade poznania jazyka, musia existovať obmedzenia určené biologickým vybavením, ohraničenia kognitívnych systémov, ktoré môžu byť vytvorené myslou. Rozsah dosiahnuteľného poznania fundamentálne súvisí s týmito hranicami“ (CHOMSKY 1995: 31). Autor zdôrazňuje dôležitosť hraníc poznateľného, ktoré majú predstavovať presah neobmedzeného množstva jednotlivých skúseností smerom k zjednoteniu poznatkov do obmedzeného množstva teórií, pretože: „Ak máme značný počet teórií, ktoré sú porovnateľné, pokiaľ ide o spoľahlivosť, je to vlastne to isté, ako keby sme nemali vôbec nijakú teóriu. (CHOMSKY 1995: 31).

Druhá línia tvrdí, že artikulovaná reč sa vyvinula vďaka prirodzenému výberu, ktorý sa u predľudských predkov uplatňoval v rôznych empirických schopnostiach – vrátane komunikácie, ale nie iba v nej. Podľa tejto línie prebiehala ontogenéza jazyka diachrónne s vývojom rodu *Homo*, s čím súvisí podľa mnohých štúdií zväčšenie mozgu zo 400 cm³ na dnešný priemer 1350 cm³. Antropológovia sa dlho zaoberali

koreláciou medzi zväčšením mozgu a technologickou zručnosťou našich predkov, až sa priklonili k názoru, ktorý je dnes známy ako hypotéza *Človek – výrobca nástrojov* (Homo faber) – že to súvisí s loveckým a zberačským spôsobom života, kde bola efektívnejšia komunikácia výhodou, teda lepšou adaptáciou. Novšie vysvetlenie, známe ako *Hypotéza sociálnej inteligencie*, súvisiaca viac než s lovom a zberom s chápaním človeka ako spoločenskej bytosti, predstavil neurológ Ralph Holloway z Kolumbijskej univerzity. „Prikláňam sa k názoru, že jazyk vyrastal zo siete vytvorenej spoločenským správaním a poznaním, ktorá bola v podstate skôr kooperatívna než agresívna a ktorá spoliehala na prirodzenú deľbu práce medzi pohlaviami, ktorá bola základom štruktúry spolupráce“ (LEAKEY 1996: 126). Z tohoto vyplynulo, že primáty potrebujú väčší mozog, aby sa mohli adaptovať na podmienky života na tomto svete. Alternatívou k tejto premise je, že naopak komplexný sociálny život primátov bol hybnou silou vývoja mozgu. *Epizodická a mimetická kultúra* – sú termíny kanadského psychológa Merlina Donalda, ktorý upozornil vo svojej knihe *Origins of the Modern Mind*, že modulárny model neuropsychológa Jerryho Fodora determinuje dve adaptácie, ktoré sa pravdepodobne uskutočnili v priebehu evolúcie kognitívnych funkcií hominidov: *konceptuálna a lingvistická* (symbolická) adaptácia. Časovo spadá epizodická kultúra na úroveň prvých hominidov *Homo rudolfensis* a *Homo habilis*, čo je okolo 2,5 miliónov rokov pred n.l. Mimetická kultúra sa viaže na obdobie *Homo erectus*, čo je niekde pred 2 miliónmi rokov, a je spojujúcim článkom medzi epizodickou a lingvistickou kultúrou, ktorú Donald prisudzuje až *Homo sapiens*.

Odhliadnuc od spomenutých hypotéz, sa jazyk všeobecne považuje za vrchol vývoja moderného človeka (35 000 pred n.l.), médium, ktoré umožnilo veľký podiel abstrakcie do ľudského života, čoho dôkazom je napr. ich umelecký prejav, pochovávanie svojich mŕtvych, apod. (White, Binford, Klein).

2. Fyziológia jazyka

2.1. Mozog

Z neurobiologického hľadiska uvažujeme o niekoľkých sférach v mozgu, ktoré súvisia s rečou. Najsignifikantnejšie je jeho rozdelenie na ľavú a pravú hemisféru, kde pod ľavú, ktorá je i väčšia, spadá práve oblasť reči. I keď Ralph Holloway tvrdí, že zmeny v štruktúre mozgu môžu siahať až k Australopitekom, Leakey s tým nesúhlasí a tvrdí, že táto asymetria siaha do doby *Homo habilis* (Ralph Holloway, výskum lebky 1470 objavenej východne od jazera Turkana v roku 1972, odhadnutý vek – 2 milióny rokov).

2.2. Hlasové orgány

Otázka pôvodu ľudskej reči bola v strede záujmu už v dávnych dobách. Vznikali mnohé teórie; napr. tzv. teória *onomatopoická*, ktorá vychádzala z predstavy, že prvé slová vznikali na základe napodobovania prírodných zvukov, v 20. storočí sa rozšírili teórie vychádzajúce z výskumov paleolitických nástrojov. Fyziologickú evolúciu jazyka tj. evolúciu hlasových orgánov a ich porovnávanie v rámci skupiny primátov sa v súčasnosti zaoberá disciplína nazvaná *Paleolaryngológia*.

Porovnávaním orgánov u človeka a ľudoopov anatómovia už v 18. storočí zistili, že stavba horných ciest dýchacích u človeka je zásadne odlišná od ostatných primátov, a že vokálny trakt ľudoopa a ľudského novorodenca je charakteristický vysokou pozíciou hrtanu, ktorý je u dospelého človeka umiestnený podstatne nižšie. Toto umiestnenie u dospelého človeka spôsobuje izolovanie dýchacej a tráviacej cesty, čo umožnilo vznik artikulovanej reči. *Supralaryngálnym vokálnym traktom* nazývame u človeka ústrojenstvo začínajúce nad hrtanom (laryngom) a končiacu ústnou a nosnou dutinou. Nehlasný výdychový prúd vzduchu, ktorý vzniká v respiračnom ústrojenstve, tvorenom pľúcami a hrudným košom, sa v hrtane vďaka pohybu hlasoviek pretvára na ľudský hlas alebo výdychový prúd fonačný. Hovoríme o vzniku tzv. *základného tónu* (*fundamental frequency*). Nasleduje artikulačné ústrojenstvo,

zahrnujúce tri rezonančné (nadhrtanové) dutiny – hrdelnú, ústnu a nosnú – a vlastné artikulačné orgány. Tieto dutiny akusticky modifikujú zmeny svojho tvaru vďaka pohybu jazyka v priebehu reči základný tón a vytvárajú tzv. *formantouú frekvenciu* a hlásky, z ktorých sa skladá ľudská artikulovaná reč. V ľudskej reči sú fonetické kvality, ktorými sa navzájom odlišujú hlásky ako (a) a (i), určené špecifickou rezonanciou dutín supralaryngálneho vokálneho traktu.

2.3. Biologický a kultúrny determinizmus

Biologický determinizmus mal s nástupom pozitivizmu v 19. storočí veľkú oporu a v 20. storočí, po prvotnom prekonaní kultúrnym determinizmom (americká kultúrna antropológia) naplno prevážil v novej disciplíne siociobiológii (E. Wilson) a má plnú oporu v genetike. V tej sa rozšírila tzv. *Dawkinsova teória sebeckého génu* (Selfish Gene Theory) a *altruizmus*. Predstavuje vyzdvihovanie vplyvu dedičnosti a vrodených vlastností nad ľudskú sociálnu a kultúrnu aktivitu. Jeho predstavitelia sú napr. Sigmund Freud, C.G.Jung, či lingvisti ako Derek Bickerton alebo Noam Chomsky: „Dieťa v lingvistickej spoločnosti dostáva množinu viet, ktorá je ohraničená a často nedokonalá, fragmentovaná a tak ďalej. Napriek tomu je dieťa veľmi rýchlo úspešné v zvládnutí gramatiky jazyka, zostaví si veľmi zložité znalosti, ktoré nemohla utvoriť indukcia alebo abstrakcia z toho, čo je dané skúsenosťou. Usudzujeme, že zvládnuté znalosti musia byť do značnej miery obmedzené nejakou biologickou vlastnosťou“ (CHOMSKY 1995: 30).

Kultúrny determinizmus vychádzajúci z empirizmu významne podporila neurológia so svojím myšlienkovým smerom – *konekcionizmom* (connectionism), ktorého predstavitelia sú napr. Jean-Pierre Changeaux, Patricia Churchland, Francis Crick alebo J. L. McClelland a D. E. Rumelhart, ktorí sa podieľali na dvojzväzkovom zborníku *Parallel Distributed Processing* (1986). Vychádzajú z tézy, že: “mentálne operácie zahrnujúce učenie a poznávanie nie sú podmienené hypotetickými „vrozenými kvalitami“ mozku, ale vzájomným spojovaním a komunikáciou skupín neuronov, ktoré odrážajú získanú smyslovú zkušenosť. Univerzalita kognitívnych a lingvistických kategórií, tvarujúcich náš obraz sveta, nevyplýva

podle této školy z geneticky daných dispozic, ale čistě ze statistického zpracování empirických dat lidským neocortexem“ (BUDIL 1999: 127). Kultúrny determinizmus, ktorý mal po určitú dobu prevahu nad biologickým, bol iniciovaný školou americkej kultúrnej antropológie Franza Boasa a jeho nasledovníkov (M. Meadová).

3. Vývoj paradigiem jazykovedy

3.1. Filozofia jazyka

V tejto kapitole nazeráme na tému jazyka vo filozofii z dvoch aspektov. Za prvé, jazyk ako jediný možný prostriedok vymieňania myšlienok a poznatkov predstavuje určité hranice filozofie. Za druhé, jazyk sa stal predmetom filozofického skúmania a v 20. storočí dokonca ústrednou témou lingvistickej filozofie.

3.2. Exkurz do histórie

Už Hérakleitos z Efezu prvý krát používa pojem *Logos*, ktorý z gréčtiny najprv znamená "slovo", neskôr pod ním rozumieme "reč" a nakoniec "rozum".

V antickej filozofii predsokratovského obdobia sa berie *bytie* ako základné filozofické východisko, bytie ako samostatné súcno, ale už Platón posúva chápanie tohoto pojmu na inú platformu. Nepýta sa viac na povahu a štruktúru bytia, ale pýta sa na *pojmem* a *význam*. Nad mýticko-kozmozologické vysvetlenie sa má povzniesť dialektické (logické) vysvetlenie bytia, ktoré už nelipne iba na jeho "trvaní", ale ozrejmuje aj jeho *myšlienkovú zmysel*. Tak od Parmenida myslenie nie je len reflexiou o bytí, ale práve jeho vlastná vnútorná tvorba určuje vnútornú formu bytia. Základné pojmy vedeckých disciplín, prostriedky pomocou ktorých kladie svoje otázky a formuluje svoje riešenia sa už nejavia ako pasívne odrazy bytia, ale ako nami vytvorené intelektuálne symboly, hlavne matematicko-fyzikálne poznanie.

Jediné bytie, na ktorom myslení záleží pochádza stále viac a viac z oblasti poznania, (čo vytvára novú úlohu pre filozofickú kritiku poznania). Tá musí preskúmať, či cesta po ktorej sa uberajú vedné disciplíny, tj. či "intelektuálne symboly",

prostredníctvom ktorých vedy skúmajú a popisujú skutočnosti môžeme predstavovať ako niečo čo existuje vedľa seba, alebo to poňať ako rôzne prejavy jednej duchovnej funkcie. Aristoteles: jeho logika a systém kategórií čerpá z tvorby vety a jej rozloženia do slovných jednotiek a tried slov. V návaznosti na Aristotela potom na tejto korešpondencii trval i celý stredovek.

Renesancia: všeobecne sa požaduje návrat od pojmov k veciam. Dominuje matematika a matematické prírodné vedy, preto aj v rámci čistej filozofie jazyka proti orientácii na gramatiku vystupuje stále rozhodnejšie požiadavka novej orientácie: skutočne systematické poňatie a utváranie jazyka je možné len vtedy ak sa vzťahuje na systematickú matematiku.

Novovek – Descartes nevenoval problému jazyka osobitný spis, ale poukázal, že ideál ľudskej múdrosti, jednoty poznania sa prenáša aj na jazyk. Tak ako vzniká potreba *mathesis universalis* tak vystupuje aj požiadavka *lingua universalis*. Pretože medzi ideami matematiky napr. číslami existuje určitý poriadok, tak aj celok ľudskeho vedomia tvorí prísne usporiadaný súbor. Keďže je možné z relatívne malého množstva číselných znakov vytvoriť aritmetiku, tak by sa prostredníctvom obmedzeného počtu jazykových znakov, ktoré by boli spojené podľa určitých všeobecne platných pravidiel vytvoriť *lingua universalis*.

Tak vznikalo mnoho jazykových systémov viacerých autorov. Metodický problém označovania pojmov sa premieňa stále viac v problém čisto technický.

Leibniz – jeho racionalizmus v poňatí jazyka, ktorý je chápaný iba ako prostriedok poznania, nástroj logickej analýzy, zatiaľ len dostáva konečné potvrdenie. Myšlienka Leibnizovej logiky sa prepája s jeho metafyzikou. Monády predstavujú samotné súcna a tak aj odlišnosti akosti a zreteľnosti obsahu ich predstáv. Jedinej Monáde Monád, božskej bytosti prináleží dokonalé poznanie, ktoré už v žiadnom prípade nie je reprezentatívne ale intuitívne. "Kdo si např. predstavuje pravidelný tisíciúhelník, není si vždy vědom povahy strany, rovnosti a čísla tisíc, nýbrž používá tato slova, jejichž smysl je mu jenom nejasně a nedokonale zpřítomněn místo idejí

samotných, ježto si vzpomíná, že zná jejich význam, nepovažuje však v daném okamžiku bližší vysvětlení za nutné. Místo s nějakým ryze intuitivním poznáním máme zde tedy co činit se "slepým" nebo symbolickým poznáním, které právě tak jako algebra a aritmetika ovládá také téměř veškeré ostatní vědění." Tu poukazuje ako jazyk tým, že sa snaží v návrhu všeobecnej charakteristiky viac a viac obsiahnuť celok, je zároveň obmedzujúcim elementom. Akokoľvek je Leibnizova jazyková téza univerzálna, jazyku hrozí že zanikne jeho zvláštny obsah.

POSTAVENIE PROBLÉMU JAZYKA V SYSTÉME EMPIRIZMU (BACON, HOBBS, LOCKE, BERKELEY)

Empirizmus predstavuje tendenciu ponímať fakt jazyka v jeho jednoduchej fakticite, v jeho empirickom pôvode a účele, namiesto aby ho vtiahol do logického ideálu. Chápe jazyk výlučne ako prostriedok poznania. Pre J. Locka sa jazyk stáva jedným z najdôležitejších dôkazov základnej empirickej tézy: "nič nie je v rozume, čo by predtým nebolo v zmysloch". Presne hovorí: "Tak se můžeme o něco hlouběji dostat k původu všech našich pojmů, když uvážíme v jaké míře naše slova závisejí na smyslově vnímatelných idejích a jak i ta, která jsou určena k tomu, aby vyjadřovala zcela smyslově nevnímatelné postupy a pojmy, přesto právě odtud čerpají svůj původ a od zřejmé smyslově vnímatelné ideje jsou přednášeny teprve na složitější pojmy." (LOCKE 1984: 67).

Základná systematická téza problému jazyka v empirizme tvrdí, že analýza jazyka nie je samoučelná ale má slúžiť k analýze ideí, pretože jazykové pomenovania nikdy neslúžia bezprostredne na vyjadrenie vecí samých, ale slúžia ako predstavy hovoriaceho – takto to formuloval Hobbes ako všeobecný princíp. Mená sú znaky pojmov, nie znaky predmetov. Každá definícia si môže nárokovať len to, že je opisom mena veci, nieje v žiadnom prípade ontologickým vyjadrením stavu veci a jeho ontologickej konštitúcie, pretože nám je neznáma povaha veci a nemôžeme ani spájať žiadnu konkrétnu subjektívnu predstavu s všeobecným pojmom. Veril, že týmto ukončil spor o to, či slová vyjadrujú hmotu, či formu vecí, alebo

oboje. Veril, že vymanil filozofiu jazyka z okov metafyziky.

Dochádza k duchovnej zmene významu pojmu idea. Na jednej strane sa chápe vo svojom objektívne logickom zmysle, na druhej strane vo svojom subjektívne psychologickom zmysle. Tým sa v úplne novom zmysle stala problémom objektivita jazyka. Od Bacona až k Hobbsovi a Lockovi môžeme sledovať vyhrotenie otázky, či jazyk ako duchovné médium "skutočné" elementy bytia skôr nefalšuje ako ich označuje. U Berkeleyho môžeme sledovať úplnú zreteľnosť v tejto otázke, jeho kritiku jazyka. Tvrdí, že pre to čo vyjadrujeme slovom nenachádzame vo fyzickom ani v psychickom bytí žiadny vzor, či "archetyp". Preto pre uchopenie skutočnosti – duševnej i fyzickej – je nevyhnutné vyhnúť sa "abstraktnej" všeobecnosti slova. Táto kritika jazyka je však zároveň kritikou senzualistického ideálu poznania. V rozpore je to, že Locke vidí v jazyku potvrdenie svojho poňatia poznania, keď dôkazom empirickej tézy nič nieje v rozume čo by predtým nebolo v zmysloch, je jazyk oproti bytostnej funkcii slova, ktorá vyvracia túto koncepciu.

V empirizme došlo k dialektickému zvratu. Berkeley sa snaží zrušiť pravdivostnú a poznávaciu úlohu jazyka z dôvodu všetkého omylu, ktorý je ním zapríčinený. Naproti tomu Hobbes poukazuje, že jazyku je prisúdená všetka pravda. Tvrdí: *veritas indicto, non in re consistit* – Pravda je v slove, nie vo veci. Pravda a nepravda nie sú teda atribúty vecí, ale atribúty reči. Jazyk je zdrojom omylu potiaľ, pokiaľ je zároveň podmienkou pojmového poznania, teda zdrojom všeobecnej pravdy.

Nakoniec dochádza ku zmene aj u samotného Berkeleyho, keď tvrdí, že všetka skutočnosť- duchovná aj fyzická – sa premieňa do jazyka. Samotný zmyslový obraz sveta sa premieta v obraz symbolický. V boji medzi metafyzikou a jazykom vyhráva jazyk.

FILOZOFIA FRANCÚZSKEHO OSVIETENSTVA (CONDILLAC, MAUPETUIS, DIDEROT)

Filozofia sa všeobecne uberá od logického a metafyzického hľadiska k psychologickému ponímaniu jazyka. Oproti univerzálnemu jazyku dominuje záujem o individualitu, zvláštnosti jednotlivých jazykov. Týmto smerom sa uberá už Bacon, ale v rámci empirizmu je tento podnet rozvedený len

potiaľ, pokiaľ výskum smeruje k odhaľovaniu zvláštností jednotlivých pojmov u rozličných jazykov. Ak platí, že mená nie sú znakmi konkrétnych "skutočných" vecí, ale sú to znaky našich predstáv o nich, musí sa v nich nutne odrážať náš individuálny spôsob videnia a ponímania. Prejaví sa to hlavne tam kde nejde o zvukové zachytenie zmyslových prežitkov, ale ide o vyjadrenie komplexných predstáv.

V systéme empirizmu sa dostávame k spontaneite ducha, k individualite a s tým je spojenou požiadavkou zamerať sa nie na akúsi všeobecnú gramatiku, ako to bolo u metafyziky, ale zamerať sa na štylistiku. Týmto smerom rozpracoval problematiku jazyka francúzsky osvietenec Diderot. Centrum skúmania jazyka sa presúva od logiky smerom k psychológii až k estetike. Diderot vychádza v ústrety problematike individuality jazykových foriem." Dílo opravdového básníka je a zůstává nepřeložitelné a lze snad reprodukovat myšlenku, lze snad mít opravdu štěstí a nalézt sem tam nějaký stejně hodnotný výraz, avšak celkové podání, tón a znění celku zůstává vždy jedinečným subtilním a nepřeložitelným "hieroglyfem". (CASSIRER 1996: 112).

V 17. a 18. storočí sa problém jazyka stretáva s ústredným problémom doby – samotný pojem subjektivity. Z úzko empiricko-psychologického poňatia subjektivity, kde je chápaná ako náhodné bytie sa postupne prediera do sféry špecifickej duchovnej "formy". Ústredným sa stáva pojem génia, ktorý je tiež nositeľom myšlienkového a jazykového pohľadu.

V Anglicku 17. a 18. storočia neprevláda empiricko-psychologický pohľad na problematiku jazyka, ale prevláda stanovisko, ktoré je zamerané na celistvosť "formy" psychických procesov. Tento smer môžeme sledovať u Cudwortha, Shaftesburyho i jeho nasledovateľa Harrisa – to je okruh *anglického novoplatonizmu*. Všeobecne hlásia primát formy nad látkou, kde vychádzajú z Platóna a Aristotela. Harris sa tiež orientuje na pojem génia a prostredníctvom neho vysvetľuje, že každý národný jazyk má svojho jazykového ducha, že každý jazyk obsahuje špecifický formujúci princíp. "Musíme si všimnúť toho, že národy obdobne jako jednotlivci mají své zvláštní ideje, že se tyto zvláštní ideje stávají géníem jejich

jazyků, poněvadž symbol musí odpovídat svému praobrazu, že tudíž nejmoudřejší národy ježto vlastní většinu a těch nejlepších idejí, mají také nejdokonalejší a nebohatší jazyky." (CASSIRER 1996: 128).

Condillac tvrdí, že všetky špeciálne vedy nie sú ničím iným než pokračovaním procesu analýzy idejí, ktorá začína pri tvorbe ľudského jazyka. Tak ako vedy sú len dobre usporiadanými jazykmi, tak náš jazyk slov tvorí prvopočiatkový pud poznania, ktorý smeruje od zložitého k jednoduchému, od zvláštneho k všeobecnému.

Maupertuis sa pokúsil vykresliť postupnú cestu vývoja jazyka od počiatku kedy mal k dispozícii len obmedzený počet slov vzťahujúcich sa ku komplexným zmyslovým predstavám až po vykreslenie bohatšieho pojmového materiálu, väčšie množstvo jazykových foriem, členov, ku ktorým postupne dochádza. Herder poukazuje na "rozum" jazyka. Je to systematicky utvorený celok, ktorý má účel a nie iba subjektívny úmysel. Pre filozofické vysvetlenie pôvodu jazyka tak ako aj pôvodu umeleckého diela sa najprv museli vyjasniť kategórie ako subjektivita a objektivita, spontaneita a viazanosť a pod.

JAZYK AKO VÝRAZ AFEKTU. PROBLÉM "PÔVODU JAZYKA" (GIAMBATTISTA VICO, HAMANN, HERDER, ROMANTIKA)

Všetky logické i psychologické teórie jazyka sa zhodujú v ponímaní jazyka ako časti patriacej do celku poznania. Cieľom jazyka je teoretické vedenie a vyjadrenie tohoto vedenia. Novoveká filozofia postupne jazyk už nechápe len ako reprezentatívny znak predstavy ale tiež ako emocionálny znak afektu a zmyslového pudu. Tak ako sú človeku blízke myslenie, dýchanie a pod., tak sú mu blízke aj prejavy, ktoré naväzujú na zmyslové počiny a pocity. Na toto chápanie pôvodu a úlohy jazyka naväzujú ďalšie teórie, ktoré aspirujú na vysvetlenie genézy jazyka.

V súvislosti s fyzickými ale aj duchovnými a etnickými diferenciami vznikali hlásky, ktoré sa za účelom zjednodušenia a všeobecného porozumenia pozvoľne združovali do rôznych jazykových typov. Giambattista Vico preniká vo svojom spise *Principi di scienza nuova d'intorno alla commune natura delle*

nazioni, aj k otázke pôvodu jazyka. Požaduje tu prirodzenú súvislosť medzi pôvodnými slovami a ich významom, pôvodné spojenie a príbuznosť slov s tým, čo znamenajú. V duchu idey "univerzálneho slovníku" uskutočňuje vlastné pokusy, ktoré sú však hodnotené skôr ako špekulatívna "etymológia". Jeho teória vychádza z predpokladu, že všetky pôvodné slová boli jednoslabičnými koreňmi, ktoré buď napodobňovali onomatopoeticky nejaký objektívny prírodný zvuk, alebo boli výrazom nejakého afektu, citoslovciou určitého pocitu. Na citoslovcie potom naväzuje tvorba zámien a častíc, a až nakoniec sú to slovesá, čo môžeme zistiť už z reči detí, či v prípadoch patologických porúch reči, kde mená predchádzajú slovesám. Dokladom pre túto teóriu mu je nemecký jazyk, pretože Nemci, ktorí nikdy neboli ovládaní cudzími dobyvateľmi si zachovávali rýdzy charakter svojho národa a teda aj svojho jazyka.

17. storočie a romantizmus všeobecne zdôrazňovali v problematike jazyka zvláštne postavenie citu a afektu. Na túto teóriu nadviazal ako jeden z prvých známy francúzsky humanista Rousseau.

Neskôr to bol Johann Georg Hamann, ktorý pohrdal akoukoľvek racionálnou formou zdôvodnenia jazyka. V jazyku je podľa neho obsiahnuté všetko stvorené, príroda aj dejiny, je to symbol božského života, ktorý nás zjavne obklopuje. "Patří k jednotě božského zjevení, že se Duch boží prostřednictvím lidského rydla svatých mužů, kteří jsou jím vedeni, právě tak snižuje a vzdává svého majestátu, jako to činí Syn boží v postavě služebníka a jako je veškeré stvoření dílem nejvyšší pokory. Vševědoucího Boha obdivovat pouze v přírodě je snad srovnatelné s urážkou moudrého muže, jehož hodnotu oceňuje luza podle kabátu" (CASSIRER 1996: 136).

O Hammana sa opiera vo svojej koncepcii aj Herder, ktorý sa snaží nájsť nové riešenie problematiky jazyka spojením myšlienok Leibniza a Hammana. Uvažuje, ak jazyk má svoje korene v cite a nemá svoj počiatok v potrebe prenosu informácií, ale skôr v spontánných neartikulovaných zvukoch, potom takýto zhuk zvukov nie je samotné psychologické bytie, "duchovná forma" jazyka. K tejto dochádza iba v momente, kedy sa u človeka "aktivuje" akási duchovná sila, ktorá spôsobuje jednotu duchovného konania, vedomie človeka samo seba chápe

v rôznych situáciách a dobách stále ako jednu a tú istú osobu. Touto "duchovnou silou", touto schopnosťou sa človek od začiatku líši od zvierat. Pre Herdera je teda jazyk dielom reflexie a uvedomovania. Percepcia nie je samotným psychologickým bytím, ku ktorému sa len pripojí pojmový znak, ale je to akt, ktorý sa stáva už v momente určenia nejakého dojmu samotnou "predstavou" a jej pomenovaním. Percepcia vďaka svojej duchovnej svojráznosti zahŕňa špecifický moment formy, ktorý sa prejaví vo forme slova. Pre Herdera je jazyk niečím, čo sa duchovne vytvára a stále pretvára, je to druh duchovnej tvorby.

Ďalším predstaviteľom romantického hľadiska je Friedrich Schlegel, ktorý prvý začína používať v súvislosti s jazykom termín organizmus. Tento má byť výrazom všeobecného špekulatívneho princípu, ktorý presadzuje romantizmus. Pre Schlegela je tento termín prostriedkom k vyjadreniu všezahrňujúceho špekulatívneho výkladu sveta. Organické eliminuje rozdiel medzi nevedomým dianím v prírode a vedomou tvorbou ducha. Vo filozofii jazyka sa presadzuje tendencia hľadať "všeobecnosť" bytia jazyka, nie však hľadaním individualít v rozličných jazykoch, a potom na základe ich spojenia, náhodným vytvorením akejsi všeobecnej štruktúry pôvodného jazyka. Znamená to snahu zachytiť bytie jazyka pri zahrnutí všetkých jeho zvláštností .

WILHELM VON HUMBOLT

Pre tohto filozofa sa štúdium jazyka stalo od začiatku predmetom celého jeho úsilia a záujmu. V jeho štúdiu jazyka je niekoľko základných momentov, z ktorých vychádza. Najprv je to chápanie individuálneho a objektívneho. Tvrdí, že každé individuum hovorí slobodne svojím vlastným jazykom a práve pri pocite tejto slobody si uvedomuje vlastnú duchovnú väzbu. To znamená, že ak každý človek patrí k nejakému národu, ktorý je charakteristický určitým jazykom, potom národ je určitou "duchovnou formou" ľudstva. Jazyk je tým, čo nás izoluje, ale zároveň nám umožňuje všeobecné dorozumenie sa.

Humbolt sa snaží preniknúť k bodu, kde sa protiklad subjektivity a objektivity, individuality a všeobecnosti dostáva

do stavu indiferentnosti. Tvrdí, že objektívne nie je ničím dané, ale je to niečo, čo sa musíme snažiť dosiahnuť. Tvrdí, že vlastná idealita jazyka je založená na jeho subjektivite. Nie je možné jazyk redukovat' len na používanie určitých znakov napr. znaky používané v matematike, pretože týmito môžu byť vyjadrené len určité racionálne konštrukcie. Pre vyjadrenie napr. emocionálnych dojmov je nevyhnutná individuálna predstavivosť človeka, ktorá je naviazaná na jeho jazyk.

Ďalším momentom je Humboldtova požiadavka skúmať jazyk nie v časovom slede a prostredníctvom empiricko-psychologických daností, ale skúmať jazykovú štruktúru sprostredkovaním cez faktory, z ktorých je zložená. Jazyk sa však nemáme snažiť chápať členením do slov a pravidiel, pretože takto sa nedá postihnúť "bytie jazyka", takto vyjadríme iba akési schematické rozčlenenie. Skutočné "bytie jazyka" je obsiahnuté práve v neustálej práci ducha, ktorá umožňuje vyjadrovať z artikulovaných zvukov myšlienky. "Lidé si navzájem rozumějí ne proto, že se opravdu spoléhají na znaky věcí, ani proto, že si vzájemně stanoví, jak přesně a dokonale vytvořit týž pojem, nýbrž proto, že se dotknou téhož článku v řetězci svých smyslových představ a vnitřních pojmových výtvorů, že uhodí na tutěž klávesu svého duchovního nástroje, načez pak v každm z nich vyvstanou odpovídající, nikoli však tytéž pojmy... Dotkneme-li se tímto způsobem tohoto článku řetězce, oné klávesy nástroje, rozechvívá se celek, a co z duše vystupuje jako pojem, to je v souladu se vším, co jednotlivý článek obklopuje až do nejširší vzdálenosti" (CASSIRER 1996: 144).

Nie slovo je nositeľom jazykového zmyslu, ale veta. Syntéza slov predstavuje všetko dorozumievanie sa . Z toho vyplýva, že jazyk nie je už hotovým dielom (ergon) ale neustálou činnosťou (energeia).

Humboldt vo svojej koncepcii ponímania jazyka rozlišuje aj pojmy látka a forma v kantovskom myšlienkovom okruhu. Látka a forma patria nutne dohromady a dajú sa oddeliť len prostredníctvom našej analýzy. Humboldt priznáva prioritu forme pred látkou.

Vo filozofii jazyka sa postupne uplatňuje vzťahovanie filozofie k vede, ktoré pôvodne previedol Kant v súvislosti s matematikou a matematickou fyzikou. Nové ponímanie jazyka

otvorilo cestu novej podobe jazykovedy.

AUGUST SCHLEICHER A PRECHOD K "PRÍRODOVEDECKÉMU" NÁZORU NA JAZYK

A. Schleicher vychádza z predpokladu, že pojem organizmus v poňatí jazyka nie je dostačujúci. Z metodologického hľadiska pri zisťovaní pomeru fyzických a psychických faktorov, pri označení akýchsi jazykových zákonov za historické alebo za prírodovedné, vystupuje pojem jazykový organizmus nejednoznačne, jeho postavenie medzi prírodou a duchom, ako ho chápe filozofia 19. storočia, skôr umožňuje pohyb raz na jednu inokedy na druhú stranu. Toto je všeobecný proces, ktorým prešlo dejepisectvo a duchovné vedy vôbec.

V tomto období však dochádza k premene vnímania tohoto pojmu. Všeobecne sa pri skúmaní životných fenoménov postupne pretláča, oproti organickej forme, do popredia "prírodovedná" forma a táto tendencia sa odzrkadlí aj v jazykovede, hlavne v diele A. Schleichera. U neho je zreteľný pohyb od Hegela k Darwinovi a jeho evolučnej teórii. Začína dominovať pojem *jazykového zákona*. Schleicher presadzuje, že vlastné bytie jazyka ako zvukovo artikulovaného výrazu duchovného života je treba hľadať v pomere, v ktorom sa nachádzajú význam a výraz vzťahu, pričom význam je materiálnym prvkom a vzťah je formálnym prvkom. Jazyky klasifikoval do troch skupín: izolačné (jednoslabičné), ktoré vyjadrujú vo zvukoch len význam, zatiaľ čo výraz vzťahu je prenechaný postaveniu slova a prízvuku, aglutinačné, ktoré majú okrem významových zvukov aj zvuky pre vzťahy, tieto sú však spojené len povrchno – nespôsobujú žiadnu vnútornú zmenu a nakoniec flexívne jazyky, kde sú oba momenty skutočne spojené. K tomuto pokusu o dialektickú klasifikáciu pristupuje bezprostredne aj klasifikácia prírodovedná. Podobne ako v botanike určitý rod rastlín môžeme aj určitú skupinu jazykov previesť na špecifické hľadiská. Podľa Schleichera sa nejedná iba o analógiu, ale určuje to metodiku jazykovedy, a teda ak je jazyk prírodná bytosť, tak automaticky spadá jeho problematika pod prírodovedné zákony a nie historické. Tieto procesy sú dokonca divergentné, pretože dejiny sú dielom sebavedomej vôle, ale jazyk je dielom nevedomej nutnosti.

"Ostatně i jazyk vykazuje vznikání, které lze v širším slova smyslu nazývat dějinami: sukcesivní vynořování momentů, ale toto vznikání je tak málo charakteristickým příznakem svobodné duchovní sféry, že se nejjasněji projevuje právě v přírodě" (CASSIRER 1996: 152).

Neskôr Schleicher konštatuje, že myslenie novoveku sa uberá smerom k "monizmu", a teda dualizmus ducha a prírody, obsahu a formy je prekonaný. Úplne sa prikláňa k Darwinovej evolučnej teórii, ktorá bola uplatnená na rastlinné a živočíšne druhy a teraz sa má vzťahovať aj na jazykové druhy. Rovnako v jazykovej oblasti vznikajú druhy pozvoľnou diferenciáciou a viac rozvinuté organizmy vyhrávajú v boji o život. Vidí v tom myšlienku, ktorá je jednotná pre prírodné aj duchovné vedy.

ZDŮVODNENIE MODERNEJ JAZYKOVEDY A PROBLÉM "HLÁSKOVÝCH ZÁKONOV"

Nová generácia bádateľov sa začína uberať nie smerom k evolučnému výkladu celej skutočnosti, ale začínajú sa zameriavať na uchopenie metodiky jazykovedy v zásade jej zvláštností a v kontexte *k pojmu* zákona. Tento pojem je rovnako ako v prírodovedných alebo historických vedách určujúci aj v jazykovej oblasti. Pri analýze jeho premien zisťujeme ako sa jednotlivé obory ideálne podmieňujú a to aj tam, kde nemožno hovoriť o bezprostrednom vplyve jedného oboru na druhý. Jedná sa tu o pôsobenie určitých intelektuálnych tendencií doby v rozličných problémových okruhoch.

Exaktná prírodoveda 19. storočia a jej metodika začína sukcesívne spadať pod mechanistický obraz sveta, poznať nejaký proces v anorganickej alebo organickej prírode znamená rozložiť ju na jej elementárne pochody a častice. V oblasti jazyka to znamenalo dokázať redukovať jeho prejavy na základné elementy a pre tieto stanoviť všeobecné pravidlá.

Vo vedeckom bádání jazyka 19. storočia sa tieto názory postupne upevňujú a to má následne vplyv aj na premenu "hláskového zákona".

Postupne sa v problematike jazyka začínajú zohľadňovať aj nielen fyziologické aspekty ale i psychologické. Preferuje sa tendencia vytvárať akési jazykové analógie, ktoré sú založené na

tom, aby sa *formálne* súvisiace slová jazyka združovali aj foneticky. Namiesto mechanického pojmu prírody nastúpil širší pojem "psycho-fyzickej" prirodzenosti človeka.

Karl Vossler naväzuje na Humboldtovu myšlienku, že jazyk nejde ponímať ako dielo (*ergon*), ale ako činnosť (*energia*), že všetko čo je na ňom faktom, môžeme pochopiť iba pri spätnej analýze až k "duchovným činnostiam". Týmto princípom má byť postihnutý nielen psychologický pôvod jazyka, ale aj jeho trvalá *forma*, pôsobiaca vo všetkých fázach jeho výstavby. Vossler proti mnohoznačnému pojmu "vývoja" jazyka kladie pojem "tvorby" jazyka, t.j. je to neustály proces duchovného plodenia.

Pozitivistický smer skúmania hlása, že z primátu zmyslu a všeobecnosti je treba pochopiť jednotlivé javy vývoja a dejín jazyka. Duch, ktorý žije v ľudskej reči konštituuje vetu, vetný člen, slovo a hlásku. Tento princíp vlastne podporuje názor, že oblasti skúmania "nižších" disciplín ako sú fonetika, syntax a pod. majú nájsť konečné platné vysvetlenie v "najvyššej" disciplíne *štylistike*. Syntax predstavuje konvenčné používanie jazyka a štylistika sa zaoberá jazykom ako neustálym tvorením.

Vossler sa prikláňa v chápaní jazyka určitým spôsobom k metafyzike a chápe jazyk ako duchovný výraz, teda i jeho dejiny ako dejiny duchovných foriem výrazu t.j. dejiny umenia v najširšom chápaní tohoto slova. To znamená, že ako ústredný člen sa tu objavuje estetika. Ale ako tvrdí E. Cassirer, filozofiu jazyka môžeme označiť za špeciálny prípad estetiky len vtedy, ak sme estetiku uvoľnili zo všetkých špecifických vzťahov k umeleckému výrazu, t.j. ak je úloha estetiky rozšírená na tú oblasť, ktorú nazval "filosofií symbolických forem". Ak sa má dokázať, že jazyk je samostatnou "energiou ducha" pri všetkej systematickej spojitosti s logikou a estetikou, musí jej byť prisúdená "autonómia".

Ponímanie jazyka ako samostatnej "kategórie" ľudskej duchovnej činnosti je už prirodzené pre predstaviteľov lingvistickej filozofie 20. storočia, čo je jasne formulované hlavne v diele rakúskeho filozofa Ludwiga Wittgensteina.

LUDWIG WITTGENSTEIN

Ludwig Wittgenstein sa narodil roku 1889 vo Viedni. Študoval techniku v Berlíne a Manchestri a filozofiu v Cambridge, logiku a matematiku u B. Russela a G.E. Moora. Počas 1. svetovej vojny ako dobrovoľník v rakúskej armáde napísal svoje slávne dielo Logicko-filozofický traktát. Toto dielo sa podarilo vydať v nemčine roku 1921 a o rok neskôr v dvojjazyčnej nemecko-anglickej verzii pod latinským názvom Tractatus logico-philosophicus. Po tomto viedol samotársky život ako učiteľ v Rakúsku, potom ako záhradník v jednom kláštore pri Viedni. Ku koncu tejto doby nadviazal prostredníctvom Moritza Schlicka kontakty s Viedenským krúžkom. V roku 1929 sa presťahoval znovu do Cambridge, kde prednášal a neskôr bol dekanom katedry. Tu aj roku 1951 zomiera. Po smrti vychádza jeho druhé dielo Filozofické skúmania. Sú to vlastne myšlienky jeho druhej fázy života, ktoré diktoval svojim študentom. Toto dielo vyšlo v roku 1953 v nemčine.

LOGICKO-FILOZOFICKÝ TRAKTÁT

Je útle dielo, napísané formou aforisticky formulovaných viet. Laickému čitateľovi môže spôsobiť obtiaže pri čítaní, pretože dielo je napísané maximálne zhustenou formou, predpokladá znalosti Fregovej a Russelovej náuky a pojmom bežného jazyka, ktoré síce používa, dáva ale presnejší význam, ktorý nie je bežne používaný. Obsahuje nasledujúce tézy, ktoré sú v diele podrobne rozvedené: (STORIG 1996: 470).

1. "Svět je všechno to, co se má tak a tak (was der Fall ist)"
2. "To, co se má tak a tak, fakt, je existence věcných stavů (Sachverhalte)" (tieto dve považujeme za ontologické tézy)
3. "Logickým obrazem faktů je myšlenka"
4. "Myšlenka je smysluplná věta (Satz)"
5. "Věta je pravdivostní funkce elementárních vět. (Elementární věta je pravdivostní funkce sebe sama)".
6. "Obecnou formou pravdivostní funkce je: /p, , N, /. To je obecná forma věty."
7. "O čem nelze mluvit, o tom je třeba mlčet." (táto

lapidárna veta tvorí záver Traktátu, po ktorej už nenasledujú žiadne vysvetlenia. Jej zmysel sa ozrejmní, nasledujúcim výrokom:

"6.54 Moje výroky vysvetľujú takto: kto mi porozumí, ten nakoniec zistí, že rečeno musí odhodit žebřík, jakmile se po něm dostal nahoru.) musí tyto věty překonat, pak bude svět vidět správně. "Wittgenstein tvrdí, že filozofia je predovšetkým analýzou a kritikou jazyka. Štruktúra jazyka zobrazuje svet. Nedôveruje prirodzenému jazyku, bežnému jazyku, ale hľadá ideálny, ktorým je pre neho jazyk logiky. Tento sa pre neho stáva vzorovým jazykom vedy. Jazyk nie len rámec, v ktorom sa odohráva naša komunikácia, naše sociálne konanie, je rozhodujúci pre našu schopnosť poznávať a myslieť. Wittgenstein hovorí: "hranice môjho jazyka sú hranicami môjho sveta." (Traktát).

Wittgenstein bral toto dielo ako definitívne, bol presvedčený že ním vyriešil s konečnou platnosťou problematiku jazyka. Dokázal však prekonať sám seba a po čase dosť systémovo zrevidoval svoje dielo a tak vyšlo *Filozofické skúmanie*. Toto dielo je ukážkou jeho intelektuálnej poctivosti, pretože si uznáva svoje chyby a dôkladne reviduje myšlienky z Traktátu. Má charakter rozhovoru so sebou samým, kde sa sám seba sputuje a sám sebe namieta, alebo rozhovor s fiktívnou osobou. Odmieta ontologické tézy, podľa ktorých sa svet skladá z "faktov" a "vecných obsahov" tj. nezávislých "atomických" faktov. Zavrhuje jednoznačné vyjadrenie sveta v myšlienkach a vetách, ktoré postulujú "Traktát". Slová a vety sú obvykle viacvýznamové, a preto ak chceme vedieť čo dané slovo znamená, musíme sledovať ako sa používa. Už ho nezaujímá ideálny jazyk, ale každodenný a spôsob ako používame slová. Neexistuje jediná logika jazyka, ale každý jazyk má svoju logiku. Rozličné formy jazyka nazýva *jazykové hry*. Jazyková hra, ktorú hráme je zodpovedná za to, aký je náš obraz sveta.

"195. "Ale já si nemyslím, že to, co teď dělám (při chápaní), určuje budoucí použití kauzálně a v souladu se zkušeností, nýbrž že toto použití je jakýmsi *zvláštním* způsobem v nějakém smyslu samo přítomno". – Ale, v nějakém smyslu tu zajisté je! Na tom co říkáš, je vlastně nesprávný jen výraz "zvláštním

způsobem". Ostatní je správné, a zvláštní se ta věta jeví jedině tehdy, jestliže si k ní člověk představuje jinou řečovou hru než je ta, v které ji skutečně požíváme. (Kdosi mi říkal, že se jako dítě podivoval, že krejčí *dokáže ušít šaty* – myslel, že to znamená, že šaty jsou vyráběny pouhým šitím tak, že se přišívá jedna niť k druhé." (LUDWIG WITGENSTEIN 1998: 100).

Z podnetu Ferdinanda de Saussura (1857–1913) sa rozvinula nová jazykoveda, dnes nazývaná lingvistikou. Z jeho poznatkov o logike jazyka, jeho štruktúre a pod. čerpali mnohí dnešní predstavitelia ako napr. už spomínaný Američan Noam Chomsky (nar. 1928). Medzi Chomeskeho najdôležitejšie diela patrí *Aspects of the theory of syntax, 1965, a Language and Mind, 1968*. Je všestranný lingvista. V Teórii syntaxe študuje tri modely štruktúry jazyka a pokúša sa určiť ich medze. Zistí, že ani jednoduchý model jazyka založený na teórii komunikácie, ani účinnejší model, ktorý obsahuje veľkú časť toho, čo je všeobecne známe ako "rozklad na bezprostredné konštituenty", nemôže dostatočne vyhovovať účelom gramatického popisu. Štúdium týchto modelov odhaľuje určité medzery v lingvistickej teórii, hlavne tie, že nedokážeme vysvetliť niektoré vzťahy medzi vetami napr. vzťah medzi aktívnou a pasívnou konštrukciou. Na angličtine rozvinie tretí transformačný model, ktorý je účinnejší a ktorý prirodzeným spôsobom také vzťahy vysvetľuje.

Pre filozofické skúmanie jazyka malo veľký význam dielo, ktoré vydal v roku 1938 C. K. Ogden (1899–1957), ktorý neskôr vytvoril "basic english" a kniha I.A. Richardse s originálnym titulom *The meaning of meaning*.

Indiánskymi jazykmi kmeňov Hopi a Navaho sa zaoberal Benjamin Lee Whorf (1847–1941), ku ktorému sa ešte vrátíme neskôr. Do skupiny hlavne anglosaských bádateľov, ktorú nazývame *Ordinary language philosophy* patrí významný Angličan John Langshaw Austin, ktorého hlavné dielo je *How do Things with Words, 1962* a ďalší Gilbert Ryle s dielom *The Concept of Mind, 1949*. Títo vychádzali z neskorého Wittgensteina a tak sa u každého problému snažili zistiť kde, ako a v akej súvislosti sa používa pojem, o ktorý ide v bežnom jazyku.

Peter F. Strawson (nar. 1911) vo svojom diele *Individuals*

navrhuje "deskriptívnu metafyziku". Myslí tým analýzu celého pojmového systému, ktorý ľudia používajú a to takého aký v skutočnosti je a nie aký by snáď mal byť.

Na záver ešte Karl-Otto Apel (nar.1922), ktorý sa tiež čiastočne venoval problematike jazyka. Vo svojej prednáške Jazyk a rád, prednesenej na mníchovskom kongrese roku 1960 poukazuje všeobecne na nezmyselnosť metafyziky i metafyziky postulovanej v "Traktáte". Pýta sa, či je možné uchopiť všetko len prostredníctvom uchopenia faktického chovania, bez potreby porozumieť zmyslu slov vôbec? Usiluje sa nájsť v spoločnosti komunikujúcich ľudí nové, apriórne odôvodnenie poznania a z neho odvodené zmysluplné a etické jednanie.

4. Lingvistika ako interdisciplinárna veda

Lingvistiku zaviedol do systému vied už spomínaný Ferdinand de Saussure, švajčiarsky lingvista a poímal ju zo synchronného hľadiska, čo ďalej ovplyvnilo celý vývoj jazykovedy a s ňou spojených disciplín (viď nižšie). Z tohoto ponímania napr. vychádzali aj Baudouin de Courtenay, či predstavitelia Pražského lingvistického krúžku napr. Nikolaj S. Trubeckoj. Tento smer sa v lingvistike a jeho obdoba v ostatných humanitných disciplínach nazýva *štrukturalizmus* a vychádza zo systémového ponímania celku. Saussure videl predmet jazykovedy hlavne v „langue“ tj. v systéme znakov záväzných pri dorozumievaní sa v určitej spoločnosti. Noam Chomsky, zakladateľ *generatívnej gramatiky*, používa termín *competence*, ktorý je významovo blízky langue. Saussureov pojem *parole* (reč) znamená hovorenú reč vznikajúcu realizáciou abstraktných pravidiel langue v aktuálnom prednese. Noam Chomsky to nazýva *performance* (prevedenie) a za hlavnú úlohu jazykovedy považuje formálny matematický popis pravidiel prevedenia abstraktného jazykového systému do podoby hovorenej reči.

Štúdium jazyka postupne predstavuje čoraz komplexnejšiu entitu zahŕňajúcu mnoho aspektov (nie len na úrovni jazyka), z ktorých sa vyvinulo mnoho disciplín; z tých najdôležitejších spomeňme aspoň nasledujúce: psycholingvistika, sociolingvistika, etnografia reči, etnolingvistika, neurolingvistika, matematická

lingvistika, strojová a textová lingvistika, pragmalingvistika.

„Interdisciplinarita lingvistiky je veľmi komplikovaným jevom. Uvažujeme-li o zkoumání jazyka, musíme respektovat to, že jazyk je na jedné straně pojímán dosti nediferencovaně, abstraktně (např. filozofií, sociologií, psychologií nebo z novějších disciplín teorií řízení), na druhé straně se může jevit jako velmi složitý hierarchický systém specifických prvků a relací (některým typům jazykověd). Řada jazykovědných subdisciplín je založena na na diferenciaci jazyka do jazykových rovin. Fonologickou rovinou se zabývá fonologie, morfologickou rovinou morfologie atd“ (JIRÁK 1992: 25). Ako sa vymedzujú voči jazyku antropologické, či etnografické vedy budeme pojednávať v nasledujúcej kapitole.

5. Nová etnografia

Nová *etnografia* nastupuje v 60. rokoch 20. storočia ako nový prístup k štúdiu človeka a kultúry v rámci kognitívnej a symbolickej antropológie. Vychádza z chápania kultúry ako ideového systému. Úzko súvisí s politickými a ekonomickými zmenami vo svete tj. s nástupom modernizmu v treťom svete, postkolonializmu a s prehodnotením scientistických modelov štúdia vo vede. Jej konštituovanie bolo determinované úzkym prepojením americkej školy kultúrnej a sociálnej antropológie s lingvistikou. Veľký význam tu zohrala Whorfova teória jazykového relativizmu, Chomského generatívna gramatika a práca A. F. C. Wallace venovaná analýze vzťahu medzi kultúrou a kognitívnu štruktúrou osobnosti. Predstaviteľmi tohoto prístupu sú napr. Mary Douglasová, ktorá predstavuje spojenie štrukturálnej a symbolickej antropológie, Victor W. Turner zastupuje antropológiu ako interpretáciu symbolov, Clifford Geertz chápajúci prácu antropológa ako umenie a literárny žáner. „Termín žáner (genre) označuje rečové akty alebo udalosti spojené s určitou komunikatívnou situáciou a charakterizované určitým stylem, formou a obsahom. (SALZMANN 1997: 130).

Jednu z metód, ktorú používajú noví etnografovia sa nazýva *komponentová analýza*. Je to technika aplikovaná na súbor termínov (lexikálnych jednotiek), ktoré patria do vysoko

štruktúrovanej a vysoko vymedzenej kultúrnej domény (mená farieb, ochorení, príbuzenských vzťahov atd.); cieľom je odhaliť sémantické rozdiely, ktoré stavajú tieto termíny do protikladov. Niektorí antropológovia využívajúci túto analýzu sa snažia odhaliť psychologickú realitu tj. reflektovať ľudovú taxonómiu užívanú členmi spoločnosti, iní zase usilujú o to, aby vytvorili jej najefektívnejší formálny popis. Pod novú etnografiu spadajú i ďalšie disciplíny ako etnoveda a etnosémantika (SOUKUP 2000: 164).

Etnoveda označuje: “metodu studia částí (domén) kultury, která se zakládá v první řadě na tom, jak jsou domény lexikálně zakódovány rodilými mluvčími určité společnosti. Předkládá se, že zpravidla to, co je kulturně rozlišitelné členy společnosti, je také rozlišeno v jazyce, jímž mluví“ (SALZMANN 1997: 103). Cieľom *etnovedy* je teda štúdium princípov klasifikácie a konceptualizácie, prostredníctvom ktorých členovia určitej spoločnosti popisujú a interpretujú svet, ktorý ich obklopuje. Pozornosť je venovaná systémom vedenia a poznávania, ktoré sú typické pre rôzne kultúry. V centru záujmu stoja predovšetkým domorodé taxonómie (folktaxonómia), systémy znalostí v súvislosti s flórou (entobotanika), faunou (etnozoológia), ochoreniami (etnomedicína), duševných chorôb (etnopsychiatria). Zahŕňa: novú etnografiu, komponentovú analýzu, etnosémantiku, a ľudovú taxonómiu.

Etnosémantika – sa zaoberá sémantickou analýzou terminologických systémov a štúdiom role významov pojmov a kategórií v kognitívnych systémoch rôznych kultúr. Cieľom je popísať ako príslušníci určitej kultúry vnímajú, popisujú a hodnotia prírodnú a sociokultúrnu realitu, resp. Aký význam pripisujú svetu, ktorý ich obklopuje.

6. Jazykový obraz sveta

6.1. Jazykový obraz sveta.

Jazyk nemá len komunikačnú funkciu, i keď je to jedna z najdôležitejších funkcií, ale je taktiež prejavom výrazného rozvoja kognitívnych schopností, ktoré umožňujú tvorbu obrazu reality a jej kategorizácie, čo je pre človeka dôležitý adaptačný

mechanizmus. V tomto kontexte vypracovali významnú teóriu lingvistický antropológovia Edward Sapir ktorý výrazne ovplyvnil predovšetkým americkú školu kultúrnej a lingvistickej antropológie a jeho žiak Benjamin Lee Whorf, ktorý oslovil celosvetovú odbornú verejnosť. Rozvíjajúc Sapirove myšlienky Whorf napísal: “Základ jazykového systému (jinými slovy gramatika) každého jazyka není jen reprodukuující nástroj pro tlumočení myšlenek, ale spíše je sám formuje... Pítváme přírodu podle čar daných našimi rodnými jazyky... organizujeme ji do pojmů a podle toho připisujeme významy, hlavně proto, že jsme účastníky dohody takto ji organizovat – dohody, která platí v celém našem řečovém společenství a je uzákoněna ve strukturách našeho jazyka (SALZMANN 1997: 95). Whorf predkladá v súvislosti s jazykom dva princípy: princíp *jazykového determinizmu*, podľa ktorého spôsob, ako myslíme, je determinovaný jazykom, ktorým hovoríme a princíp *jazykovej relativity*, podľa ktorého rozdiely medzi jazykmi sa musia odrážať v rozdieloch svetového názoru hovoriaceho.

Táto téza nie je nijak nová, stretávame sa s jej formami napríklad u nemeckých romantikov Wilhelma von Humboldta, ktorý odvodzoval od jazyka „duch“ národa či Herdera, ktorý v nemčine videl odraz charakteristických vlastností nemeckého národa ako sme už spomenuli v časti o filozofii jazyka. „Ve dvacátém století působila v Německu tzv. *neohumboldtovská* škola, zastoupená W. Porzigem a L. Weisgerberem, který zastával názor, že dva jazyky jsou vzájemně nepřeložitelné, protože každý z nich předpokládá zvláštní pojetí reality. Ve dvacátých letech našeho století napsali američtí jazykovědci D.K.Ogden a I.A. Richards, že „struktura našeho pojetí světa je odrazem gramatiky používané v našem jazyce“ (BUDIL 1999: 166).

Edward Sapir zdôrazňuje dôležitosť slovnej zásoby a syntaxe pre tvorbu obrazu nášho sveta. Ukazuje sa, že je to však skôr naopak, a že práve slovná zásoba sa odráža od prostredia, v ktorom človek žije, či už od prírodného prostredia (etnolingvistika) napr. angličtina má nezvyčajne veľa výrazov pre rôzne druhy počasia, čo súvisí s nestálosťou počasia charakteristického pre ostrovné polohy, alebo sociálneho prostredia a jeho determinácie charakteru a variantnosti

jazykového vyjadrovania (sociolingvistika). V rámci problému syntaxe sa Benjamin Lee Whorf zaoberal komparáciou európskych (SAE – Standard Average European) a indiánskych jazykov, hlavne kmeňa Hopi a objavil medzi nimi signifikantné odlišnosti v chápaní časopriestoru. Lee Whorfova teória podporuje kultúrny relativizmus, tj. a priori uznáva rovnocennosť všetkých jazykov.

Z dnešného pohľadu Whorfova teória už nie je prijímaná ako absolútna paradigma. Vysvetlenie úzko súvisí s chápaním kultúry, systému naučeného chovania predávaného v rámci endokulturácie, v distributívnom zmysle. Preto teraz spravím malý exkurz do problematiky kultúry a uvediem hneď aj jednu jej definíciu (existuje ich veľké množstvo). „Kultúra predstavuje plastický a mnohovýznamový negenetický program činnosti jednotlivcov sociálnych skupín, ktorý je fixovaný sociokultúrnymi samoreguláciami a kultúrnymi stereotypmi, pretváraný spoločnou činnosťou a predávaný prostredníctvom kultúrneho dedičstva. Kultúra vystupuje v podobe:

- a) výtvarných ľudských prác (artefaktov),
- b) sociokultúrnych regulatívov (norm, hodnôt, pravidiel, kultúrnych vzorov),
- c) idejí (kognitívnych a symbolických systémov),
- d) inštitúcií organizujúcich ľudské chovanie “(SOUKUP 2000: 88). Po dlhodobom vývoji definovania pojmu kultúra v rámci európskych vied (pojem bol pôvodne spájaný s obrábaním poľnohospodárskej pôdy – *agri cultura*) sa

v 20. storočí konštituovalo jej skúmanie v troch rovinách: *atribútna* rovina, ktorá predstavuje štúdium kultúry ako univerzálneho ľudského fenoménu, *distribútna* rovina predstavujúca štúdium jednotlivých kultúr a subkultúr a *individuálna* rovina skúmajúca kultúrne javy na úrovni jednotlivca.

Z vyššie uvedeného vyplýva, že jazyk je súčasťou kultúry a to takou, že v jej systéme predstavuje kognitívnu a symbolickú časť. V kontexte rozlišovania jednotlivých jazykov a skúmania ich vplyvu na obraz a kategorizáciu sveta ľudí nimi hovoriacich je vhodné rozlišovať medzi slovnou zásobou a gramatikou. Ako Salzmann uvádza: “Když však mluvíme o „nějaké kultuře, je

nadbytečné, přesně vzato, mluvit o jazyce, protože každý určitý jazyk je jednou formou (i když autonomní) naučeného chování, a proto částí kultury. Řešením tohoto terminologického překrývání by bylo, kdybychom rozlišovali mezi neverbální kulturou a odpovídajícím jazykem. Neverbální kulturu lze dále dělit na mentální kulturu (k ní patří například světový názor nebo hodnotové orientace), kulturu týkající se chování... a podle některých antropologů – materiální kulturu, tj. materiální produkty chování... Není pochyb o tom, že slovník každého jazyka zrcadlí vše, co je ve středu pozornosti neverbální kultury, tj. že ty aspekty kultury, které jsou pro členy společnosti důležité, jsou obdobně zdůrazněny ve slovní zásobě. Tak například slova podávající různé charakteristiky velbloudů... jsou nepochybně početnější v jazyce beduinů, kteří jsou na velbloudech závislí, než v angličtině... ale činit z toho závěr, že neexistence ekvivalentů mezi různými lexiky musí vždy být spojena s různým vnímáním světa, bylo přitažené za vlasy (SALZMANN 1997: 97).

Čo sa týka vplyvu gramatiky, Salzmanna uvádza niekoľko príkladov: čiastočný vplyv – anglické používanie slova *you*, (Ty, Vy), ktoré determinuje konkrétnu sociokultúrnu realitu čiastočne dištinktivnu od jazykov rozlišujúcich v tejto kategórii. Významnejší vplyv gramatiky dokladá príklad experimentu s navažskými a bielymi americkými deťmi, kde bádatelia došli k záveru: “Tendence dítěte spojovat předměty spíše na základě tvaru nebo materiálu než velikosti nebo barvy roste s věkem a může se zvětšovat tím..., že se učí jazyk jako navažštinu, která – protože v její gramatické struktuře má centrální postavení tvar a materiál – vyžaduje od ranějších stadií učení se jazyku, aby mu vůbec bylo rozuměno (SALZMANN 1997: 101). Vedeckou platformou práce v tomto kontexte sa stala etnoveda.

6.2. Jazyková slovesnosť

Najprv si túto jazykovú oblasť definujeme, pretože mnohým určite jazyková slovesnosť primárne evokuje spojitost výhradne s folklórom. „Definice ústní slovesnosti se měnila od dřívějšího důrazu na tradiční útvary jakými jsou např. lidové písně a pohádky, až po nejnovější chápání ústní slovesnosti jakožto komunikačního procesu, jakým je např. vystoupení vypravěče“

(SALZMANN 1997: 159).

Z antropologického hľadiska je ústna slovesnosť dôležitým nástrojom k pochopeniu študovaných kultúr. U prírodných národov, ktoré sú väčšinou predmetom bádania, je typická absencia písomnej formy. Folkloristika sa zaoberá analýzou ústneho podania a textov, čím dokladá bohatosť ľudskej predstavivosti. Ústne žánre zahŕňajú rozprávky, hádanky, povesti, porekadlá, mýty, recepty, bájky. Indiánske jazyky a tradičné príbehy obsiahle rozpracoval F. Boas vo svojom *Handbook of American Indian Languages*.

Analýza jednotlivých naratívnych foriem predstavuje viacero prístupov. *Taxonomický a komparatívny* prístup, kde sa folklorista Stith Thompson preslávil svojim indexom rozprávkových typov a motívov ústnej slovesnosti, ktoré sú podľa neho najmenším prvkom v rozprávke a majú schopnosť pretrvávajúť v tradícii, pretože je na nich niečo neobvyklé. Pri *funkcionalistickom* prístupe sa nekladie dôraz na text, ale na kultúrny kontext. Otázkou tu nie je napr. ako sa líšia jednotlivé motívy rozprávok, ale čo jednotlivé príbehy pre tých, ktorí ich predávajú z generácie na generáciu, znamenajú. Jedným z prvých vedcov, ktorý si zvolil *štrukturalistický* prístup bol Rus Vladimir Propp, ktorý ho použil pri skúmaní korpusu ruských rozprávok. Dospel k záveru, že počet jednotiek naratívnej štruktúry je tridsať jedna, a že sa obvykle v rozprávke nenachádzajú všetky, ale ich sled je vždy rovnaký. Štúdium indiánskych rozprávání ako umenia hovoreného slova sa nedávno dostalo i do lingvistickej antropológie a zaoberal sa ním Dell Hymes v rámci novej disciplíny *etnopoetiky*. Tá predstavuje súhrn lingvistiky, etnografie, literárnej analýzy a folklóru. Ďalej sa budeme podrobnejšie zaoberať ústnym žánrom mýtus, ktorý zohráva dôležitú úlohu pri tvorbe obrazu sveta.

6.3. Mýtus

Slovo mýtus je odvodené od gréckeho *mytheuein*, ktoré znamená „rozprávať“. Pôvodne je spojené s archaickými spoločnosťami, kde predstavoval mýtus odpoveď na základné otázky ľudskej existencie. Definícia fenoménu mýtus: „zvláštní slovesný útvar, inštitúcie alebo predmet nepravidelný väčšinou príbeh odpovídajúci skutočnosti, ktorý skrýva významnou symbolickou

hodnotu. Přenesene se za „mytický“ označuje každý jev, který je ojedinělý nebo nepravděpodobný (viz např. výrok „v diktatuře se spravedlnost jeví jako mýtus“) (SOUKUP 2000: 156).

Mýtus bol jednak chápaný ako predstupeň vlády rozumu (Giambattista Vico, Lévy-Bruhl), čo zapadá do scientistickej tradície. Tradícia romantizmu zase pokladá mýtus za nevedomý odraz hlbšieho autentického bytia národa a zároveň za životodárny zdroj ľudskej existencie (C.G. Jung).

Martin Kanovský vo svojej knihe *Štruktúra mýtov* študuje Lévi-Straussovou štrukturalistickú analýzu mýtov, ktoré zhrnul v štyroch mohutných zväzkoch s názvom *Mythologiques*. Uvádza, že mýtus predstavuje akýsi symbolický mechanizmus, ktorý ponúka príslušníkom danej kultúry rôzne potenciality ako interpretovať svet okolo seba. Mýtus nie je uzavretý celok; predpokladá a vyžaduje si aktívnu recepciu, interpretačné dotvorenie myslením, ktoré ho vyprodukovalo. Podľa Lévi-Straussa mýty: „komunikujú „správy“ prostredníctvom „kódov“ a tieto „správy“ majú „význam“, ktorý umožní odhaliť štruktúralna analýza. Lévi-Strauss sa snaží jazyk mýtu vysvetľovať v lingvistických kategóriách; hovorí napríklad o samostatnej gramatike a syntaxi juhoamerickej mytológie. Ale ako vysvetľuje Kanovský: „Syntax prirodzeného jazyka je mechanizmus s konečným a daným zoznamom axióm, umožňujúcim vytvárať nekonečný počet viet. Mechanizmus transformácií mýtov, ktorého pravidlá opisuje Lévi-Strauss, je však presným opakom syntaxe – vstupuje doň potenciálne nekonečný súbor pravidiel (každý možný mýtus môže a musí byť transformáciou iných mýtov, alebo akýchkoľvek útvarov). Tento súbor nemôže byť syntaxou, pretože nejestvuje konečný súbor pravidiel, ktoré by predpisovali transformácie (KANOVSKÝ 2001: 80).

Francúzsky jazykovedec Émile Benveniste nahrádza Saussurov pojem parole pojmom *discours*, aby zdôraznil, že vyššie jazykové jednotky, ako sú prednes alebo text, nie sú nesúrodou produkciou viet, ale že ide o vnútorne organizovanú entitu, z ktorej vyrastá jazykový obraz sveta a teda aj mýtus. „Představitelé funkcionalismu, strukturalismu i symbolické antropologie ukázali, že discours, odrážející mýtický obraz světa, představuje klasifikační a kognitivní systém, ve kterém je zakotven normativní řád kultury. V tomto smyslu hovořil Bronislaw Malinowski

o „zakládající“ (begrunden) úloze mýtu v životě archaické společnosti. Struktury lidského jazyka, mýtu i pravidel lidského kulturního a sociálního života jsou tedy vzájemně homologické a představují pouze odlišné řády obdobného systému vztahů a opozic znaků“ (BUDIL 1999: 201).

6.4. Narácie a megararácie

S prekonaním dvadsiateho storočia hovoríme o výklade modernistickom a postmodernistickom tj. o megararáciách a naráciách.

Základ postmoderného chápania jazyka môžeme vyjadriť Wittgensteinovým predpokladom, že: „jazyk není soukromý jev, k němuž dochází, když individuální mysl pochopí pravdu či nějakou skutečnost o světě a pak ji vyjadřuje, nýbrž je to jev společenský, který svůj význam získává v sociální interakci“ (GRENZ 1997: 114).

Michael Foucault je predstaviteľom postmoderného myslenia, ktorý sa zaoberal aj štruktúrami jazyka. „Já“ již není chápáno jako konečný zdroj a základ jazyka; naopak, nyní začínáme vidět, že já je tvořeno v jazyce a skrze jazyk (GRENZ 1997: 127).

Jacques Derrida – *dekonštrukcia logocentrizmu* – kritizuje západnú filozofiu, pretože sa viac venuje písaniu než hovorenej reči. Zdôrazňuje že, je to paradox, pretože písanie referuje k absencii a reč k prítomnému. Derrida túto tendenciu nazýva logocentrizmus (logos = slovo, jazyk hlavne písaný), s ktorým súvisí i jeho obvinenie západných filozofov, že chápu písmo ako zachytenie reči.

S vyššie uvedeným súvisí aj nastupujúca tendencia chápania znaku v unilaterálnom zmysle tj. za znak sa považuje len jeho zvuková stránka, teda označujúca. Táto tendencia umožňuje tvrdenie, že znaky sú konvenčné a arbitrárne tj. znak nie je nutne spojený s tým čo označuje.

Moderna – predstavuje myšlienkový systém, ktorý zahŕňa: možnosť vytvorenia jediného správneho svetového názoru, viera v objektívnosť sveta, viera v poznanie, chápanie jasného realistického vzťahu medzi označovaným a označujúcim, jeden správny príbeh o svete .

Postmoderna – zahŕňa: koniec „univerza“, koniec všeobsahujúceho svetového názoru - bol nahradený množstvom

rôznych svetových názorov, poznanie je nahradené výkladom, slová sú zasadené do jazykových „hier“, ktoré zafarbujú a modifikujú náš pohľad na svet, koniec metapríbehu, koniec mýtu pokroku, pluralita príbehov – narácií, modernistická realita je chápaná ako užitočná fikcia pre každodenný život.

Posun od *objektivistického* ku *konštruktivistickému* pohľadu na svet – odmietnutie objektívnosti sveta súvisí s postmoderným nahradením realistického chápania pravdy a poznania nerealistickým. Túto tézu hneď doložím citátom, ktorý súvisí s postmoderným pragmatizmom (Richard Rorty). „Pragmatický názor na pravdu je spíše nerealistický. Realista vychází z předpokladu, že máme přímý přístup ke světu, který není závislý na zazyku, a že náš jazyk vychází z našich pozorování tohoto objektivního, daného světa. Říkáme tedy: „Sníh je bílý“, protože ve skutečném světě je sníh opravdu bílý. Pravda je pak metafyzický výraz, který znamená, „co přesně představuje objektivní skutečnost“. Nerealista naproti tomu začíná předpokladem, že náš přístup ke světu je zprostředkován jazykem. „Sníh je bílý,“ říkáme jednoduše proto, že jsme si takto zvolili své kategorie. V důsledku toho pravda není především metafyzický pojem, nýbrž je otázkou lidské konvence“ (GRENZ 1997: 148).

II. JAZYK A KULTÚRNA IDENTITA

7. Kultúrna identita v modernej spoločnosti a úloha jazyka v nej

7.1. Kolektívna identita

Vznik moderného národného štátu (národnej integrácie) sa viaže na sociálne, ekonomické a politické procesy 19. storočia a to konkrétne na sociálnu mobilizáciu a budovanie národa (nation-building). Sociálna mobilizácia bola vyvolaná rozvojom kapitalizmu a industrializácie, ktoré spôsobili výraznú sociálnu deľbu práce a tým aj prepojenie čím ďalej tým väčších oblastí. Tradičný život v pôvodných komunitách sa mení s migráciou obyvateľstva do miest. Slabnú väzby v rámci širších rodín, lokálne dialekty, ustupuje lokálna kultúra a zvyky. Budovanie národa je snaha nahradiť kolektívnu identifikáciu obyvateľstva vedomím príslušnosti k národu, čo predstavuje kladnú stránku (budovanie zvláštnej kolektívnej identity) i negatívnu potieranie etnicko-kultúrnej plurality (BARŠA, STRMISKA 1999: 211).

7.1.1. Národ

Národ predstavuje len jednu z možných podôb kolektívnej identity. K tejto téze si hneď uvedieme definíciu národa A. Gellnera: „Dva lidé patří ke stejnému národu když a jedině když sdílejí stejnou kulturu, při čemž kultura znamená soubor myšlenek a znaků a představ způsobů chování a dorozumívání“ (GELLNER 1993: 18). Rovnako Etnicita je oproti predchádzajúcej perspektíve veľakrát chápaná stále výraznejšie ako jedna z možných podôb kolektívnej identity, vedľa iných, „neetnicky“ konštruovaných spoločenských vzorov či „situačných identít“.

7.1.2. Etnikum

Pojem etnicita je relatívne nový. Hutchinson a Smith ho považujú za čiastočne nejednoznačný. Može znamenať „podstatu etnickej skupiny“, alebo „kvalitu náležania k určitej etnickej skupine“ či „to, čo máme, keď tvoríme etnickú skupinu“ (HUTCHINSON, SMITH 1996: 4). Ustálenejší je pojem etnikum, či jeho adjektívna forma etnický. Toto slovo je odvodené od gréckeho ethnos, ktoré malo pôvodne úplne iný význam, než dnes. Prívlastok etnický bol synonymom pre atribút pohan.

Neskôr pribralo konotáciu označenia pre „tí druhí“. Pojem etnikum, či etnická skupina definujeme podľa Rigginsa ako spoločnosť, ktorej členovia zdieľajú spoločnú kultúru, pôvod, jazyk, dejiny, vieru a zvyky (HAROLD S.RIGGINS 1992: 1). Nie je typické, aby sa taká spoločnosť považovala za jedinečnú vo všetkých uvedených aspektoch, zvyčajne sa identifikuje s tromi najdôležitejšími.

Moderné výskumy tiež dokazujú, že etnicita nie je nemeniteľná, konceptualizujú etnicitu ako sociálnu konštrukciu, ako záležitosť dohodnutej identity a zvolenej spoločnosti (imagined communities) (RIGGINS 1992: 2). Vďaka procesom asimilácie a akulturácie etnické skupiny nielen miznú ale aj vznikajú nové.

Existujú tri základné prístupy k etnicite: *primordialistický*, *sociobiologický* a *inštrumentalistický*. Primordialistický prístup vychádza z premisy, že človek je viazaný určitými sociálnymi putami, ktoré chápe ako dané (náboženstvo, pôvod, rasa, jazyk, územie a zvyky), a že jeho prapôvodnosť bola prisúdená jednotlivcami k týmto putám, ktoré mu ako také nie sú vlastné. Sociobiologický prístup je kritizovaný za svoj redukujúci výklad kultúrneho a sociálneho správania na biologické pudy. Najnovšie však tiež navrhuje nový uhol pohľadu cez genetickú reprodukčnú kapacitu ako základu nie len príbuznosti rodiny a klanu, ale širšej príbuznosti etnika. Tretí prístup chápe etnicitu ako zdroj sociálneho, politického a kultúrneho záujmu a statusu skupiny.

Jedna verzia sa zameriava na súťaženie elít o zdroje a navrhuje dôležitosť manipulácie symbolov pre získanie podpory masy a dosiahnutie politických cieľov. Druhý variant sa zaoberá stratégiami elít na zmaximalizovanie preferencií pokiaľ ide o racionálnu voľbu jednotlivca v daných situáciách (HUTCHINSON, SMITH 1996: 9). Jednou z dôležitých teórií inštrumentalistov je ich predpoklad sociálne založenej prirodzenosti etnicity, ktorá predstavuje schopnosť jednotlivcov „miešať sa“ v roznych kultúrach a vytvárať tak vlastnú identitu a príslušnosť k skupine, ako som už uviedla k zvolenej spoločnosti (imagined community). K iným, alternatívnym modelom Hutchinson pridáva transakčný prístup Bartha, ktorý požaduje chápať etnikum ako získanú identitu, kde sociálne

hranice zabezpečia udržanie skupiny. Model sociálnej psychológie Horowitza sa zase zameriava na odlišné chápanie hodnôt skupín a ich kolektívne stereotypy. Etnicko-symbolický prístup Armstronga a Smitha sa týka hlavne pretrvania, zmeny a obrody etník chápujúcich ich minulosť ako určujúci aspekt ich súčasnej existencie.

7.2. Jazyk a kultúrna identita

Pre identifikáciu etnika ako kolektívnej identity, sa postupne stal vo vedeckej obci kľúčovým jazyk. Orientácia na národnostné hľadisko býva totiž často „horúca“ práve kvôli hroziacemu nacionalizmu, ktorý vznikol súčasne s moderným národom v 18. storočí. „Nacionalizmus je pôvodne politický princíp, ktorý tvrdí, že politická a národná jednotka musí byť shodná“ (GELLNER 1993: 12).

Naviac, jazykovo-kultúrna sféra sa v modernej spoločnosti, spolu s územným usporiadaním, stala determinantom politickej organizácie a to v roli *teritoriálno-kultúrnej segmentácie*. Pre porovnanie, v stredoveku bolo politicky formujúcim fenoménom náboženstvo a zdedené postavenie v danej sociálnej štruktúre.

Úloha jazyka ako determinanta rozlišovania etník je nepochybne významná a odráža sa i pri práci s tzv. etnickými menšinami; v súčasnosti častejšie užívaný pojem jazyková menšina. Tieto rozlišujeme podľa Šatavu na 4 typy: (ŠATAVA 2001: 32)

1) Malé etniká – nedisponujú vlastným štátom napr. Lužický Srbi, Veľšania, Baskovia...

2) Časti štátnych národov, žijúci mimo materskú krajinu na území iných štátnych útvarov napr. Nemci v Dánsku, Maďari v Rumunsku

3) Etnické spoločenstvá, ktorým chýbajú niektoré typické znaky „klasicky vyvinutých národov napr. Rómovia, Židia,...

4) Špecifické prípady stojace medzi etnickou a etnografickou skupinou napr. Kašubovia v Poľsku, ale aj zvláštne sociálne alebo náboženské skupiny napr. Travellers vo Veľkej Británii.

K spomenutému počtu môžeme ešte pridať aj fenomén subkultúry a kontrakultúry. Zo sociolingvistického hľadiska ďalej hovoríme o tzv. „diglosickej komunite“, ktorú definuje

Šatava ako: „sociální jednotku, sdílející (ve smyslu prestiže) stejné H (tj. „high“ – vysoké) a L („low“ – nízké) variety užití jazyka“ (ŠATAVA 2001: 58-59).

Odhaduje sa, že v súčasnosti viac než 70% svetovej populácie používa denne viac ako jednu reč. Bilingualizmus či multilingualizmus je dnes žiadanou skutočnosťou, keďže takýto jedinci sú schopní lepšie chápať sémantické asociácie, sú všeobecne tolerantnejší k rozdielom a flexibilnejší v rámci kultúrnych odlišností.

Samozrejme postavenie konkrétneho etnika v spoločnosti, či už ako menšiny vo väčšinovej kultúre, či štátneho národa v systéme globálnej celosvetovej spoločnosti, má vplyv na vývoj a používanie vlastného jazyka.

Barša vo svojej práci „Národní stát a etnický konflikt“ nadväzuje na Gellnerovu koncepciu industriálnej spoločnosti, ktorá nahradila spoločnosť agrárnu. V súvislosti s potrebou neustálej inovácie a špecializácie hovorí aj o potrebe jednotného komunikačného média. „S příchodem industrializace se stává nutným všeobecné zvládnutí čtení a psaní ve standardizovaném jazyce“ (BARŠA, STRMISKA 1999: 20). Takýto moderný národ je založený na uzákonení jedného spisovného nárečia do spisovnej formy oficiálneho jazyka a mýtickej konštrukcie veľkopríbehu jednej veľkej kolektivity tam, kde v skutočnosti existovala pluralita príbehov mnohých územne, kultúrne a ekonomicky roznorodých skupín.

V súčasnom svete hrozí vymiznutie cca 90% jazykov z celého sveta. Mnoho jazykových menšín sa nachádza v podmienkach prinajmenšom zložitých pre udržanie jazyka, či prežili dokonca v situácii konfliktu s oficiálnou mocou napr. Židia, Arméni. Pritom ako uvádza Barša: „Vytvoření specifických podmínek pro minoritní skupiny není popřením ideálu občanské rovnosti. Naopak: právě „...v situaci vyloučení či segregace určitých skupin může zajištění rovné svobody jejich příslušníků vést k zavedení skupinově diferencovaných politik a institucí“ (ŠATAVA 2001: 67).

7.3. Symbolická etnicita a jazyk

Ako uvádza John Edwards vo svojom príspevku v knihe Etnicita Hutchinsna a Smitha, u skupín u ktorých došlo

v pomerne nedávnej dobe k jazykovej zmene (language shift) môže, i napriek absencii komunikačnej funkcie, význam ich pôvodného jazyka pretrvať ako symbol. Dokladuje to na prípade pokračujúcej náklonnosti k Írčine, jazyka málo používaného pre bežné komunikačné účely.

Rozdiel medzi komunikačným chápaním jazyka a symbolickým odráža všeobecnejší rozdiel medzi verejnými a súkromnými znakmi. Verejné znaky majú zvyčajne z praktických dôvodov nesymbolické vlastnosti a sú predmetom rýchlej asimilácie. Súkromné znaky sú naopak symbolické a prežívajú, pretože predstavujú pokračovanie skupinových hraníc, ale bez vytvárania prekážok v sociálnej mobilite. Existujú aj verejné znaky symbolické, ktoré prežívajú po dlhé obdobie; sú to napr. oblečenie, tanec, piesne etc. Ich výskyt je však často obmedzený na rôzne druhy kultúrnych príležitostí ako sú festivaly, či sú často používané na komerčné účely. Edwards ďalej tvrdí, že ak symbolická etnicita a súkromné znaky sú aspekty, ktoré pretrvávajú, akékoľvek aktívne zásahy v prospech menšinovej identity sa zdajú byť kontra produktívne. Zvlášť zásahy v prospech tých aspektov, s ktorými sa najčastejšie pracuje (jazyk) a ktoré sú viditeľnými verejnými znakmi ľahko podliehajúcej zmene. Jadro pretrvávajúcej etnicity tkvie v minimálnom uvedomovaní si etnického dedičstva, vo vzoroch správania založených na intimite a medziľudskosti, pretože tieto neevokujú sociálne znevýhodnenie (HUTCHINSON, SMITH 1996: 227-229).

7.4. Moderný štát

S nástupom unifikácie sveta pomocou medzinárodného obchodu a masovej komunikácie sa moderný štát pozerá na etnicitu ako na potenciálny zdroj xenofóbie, či ako na anachronizmus. Avšak po dvoch storočiach svojej existencie je moderná forma etnicity, stále trvajúcim a silným javom, pretože je hlboko spätá s historickými koreňmi a spoločenskými podmienkami. Preto by bolo ľahkovážne myslieť si, že nacionalizmus, v súčasnej globálnej kultúre tak rýchlo vymizne. Ako Šatava uvádza Smitha z jeho diela „Nations and Nationalism in a Global Era“, „představují národ a nacionalismus jediný realistický socio-kulturní rámeč moderního světového řádu. V současnosti nemají žádné

soupeře. Národní identita rovněž zůstává velmi atraktivní a efektivní a mnoha lidmi je pocítována jako cosi, co uspokojuje jejich potrebu kulturního naplnění, kořenů, bezpečí a bratrství. (ŠATAVA 2001: 25).

7.5. Problémy multikultúrneho spolužitia. Migrácia

Problém multikultúrneho súžitia sa exponoval v druhej polovici dvadsiateho storočia. V Afrike sa vynoril od 50. rokov s pádom kolonializmu, v západnej Európe v priebehu 60.–70. rokov v súvislosti s povojnovým prílivom lacnej pracovnej sily z neeurópskych krajín. Títo prisťahovalci predstavovali nový typ komunít. Britský sociológ John Rex hovorí o rozdiel medzi tradične chápaným etnikom ako pokrve a kultúrne vymedzenej skupine s privilegovaným vzťahom k určitému územiu, ktorej cieľom však nie je zakoreniť na určitej pôde, ale naopak odchod z nej. Rex formuluje pojem „*transnacionálneho migračného spoločenstva*“ a definuje pod ním tri skupiny týchto prisťahovalcov:

1) ekonomická migrácia – prisťahovalci pracujú vo vyspelejšej krajine a zárobky posielajú svojim rodinám, alebo si šetria, aby sa mohli vrátiť domov, môžu však mať i asimilačné zámery

2) širšie migračné hnutie určitej etnickej skupiny rozširujúcej sa po viacerých krajinách, či dokonca kontinentoch a presúvajú sa podľa momentálnych najvýhodnejších podmienok a ekonomických príležitostí. Typická skupina tohto typu sú Indovia z Pandžábu utečenci, ktorí sa líšia prípad od prípadu. Motivácia variuje od silne nacionalistických tendencií návratu až po projekt usadenia sa až asimilácie (BARŠA, STRMISKA 1999: 218)

3) utečenci, ktorí sa líšia prípad od prípadu. Motivácia variuje od silne nacionalistických tendencií návratu až po projekt usadenia sa až asimilácie.

U týchto skupín sa teda nejedná o nacionalistickú diasporu v tradičnom zmysle, pretože ich postoje sú vyvažované kalkulovaním ekonomických príležitostí. „Na rozdiel od etnických nacionalistů, toužících po shromáždění na nějakém vlastním území, je hlavním cílem těchto komunit udržování a zhušťování transnacionálních sítí, které nechávají permanentně otevřenu možnost přestěhování za účelem zlepšení ekonomické situace.“ (BARŠA, STRMISKA 1999: 218).

Taktiež s pádom železnej opony v roku 1990 sa v bývalom komunistickom bloku vynorili na povrch ideologicky zjednotené, ale inak nehomogénne skupiny a ich konflikty. Najviac boli tieto nezhody exponované v bývalej Juhoslávii a Sovietskom Zväze.

7.6. Integrácia: asimilácia vs. multikulturalizmus

Uviedli sme, že v 19. storočí sa etabloval národný štát ako spoločenské zriadenie najviac kongruentné s procesmi industrializácie a sociálnej mobilizácie. Argumentácia integračných procesov v tomto období bola proasimilačná. Argumentácia artikulovaná v hegelovsko-marxistickej tradícii založená na Heglovej koncepcii dejín, vychádzala z vývojových, pokrokových teórií t.j. smerujúcich k vrcholu, ktorý v tomto prípade predstavuje národný štát. Národy, ktoré tento vrchol dosiahli majú právo „učiť“ ostatné „zaostalejšie“ etniká a tzv. ich „civilizovať“. Iná argumentácia britských liberálov (mnohí inšpirovaní pozitivistickou teóriou A. Comta) je tiež založená na pokrokových teóriách, asimilácia je tu predstavená v záujme menších, pretože ich jazyk, zvyky predstavujú bariéry v ďalšom intelektuálnom i materiálnom rozvoji. Nakoniec poznáme prípad argumentácie založenej na chápaní asimilácie ako podmienky pre fungovanie liberálno-demokratických inštitúcií. „Tak podľa J.S. Milla nemohou tyto instituce prospívat bez všeobecného vědomí národní jednoty a společného jazyka jako prostředku komunikace a tvorby veřejného mínění. Mezi lidmi, kteří mluví různými jazyky a nemají pocit sounáležitosti, nemůže vznikat společný veřejný prostor, který je nezbytný pro ustavení zastupitelské demokracie.“ (BARŠA, STRMISKA 1999: 211). U Milla nachádzame implicitný predpoklad, že jediným autentickým obsahom politického boja sú sociálno-ekonomické záujmy a morálne idey. Starosť o etnickú a kultúrnu identitu je len nežiadúcim prežitkom primitívnejších štádií.

Teória integrácie vznikla v 60. rokoch 20. storočia z ideologických, sociologických a politologických diskusií. Predstavuje tri roviny integrácie:

- 1) etnicko-kultúrna
- 2) sociálno-ekonomická
- 3) občiansko-politická

1) táto integrácia zahŕňa:

a) asimilácia (Francúzsko) – menšina zaniká vo väčšine

b) melting-pot (USA) – každá menšina prispieva svojim kusom do spoločnej kultúry v ktorej splynie

c) kultúrny pluralizmus (UK) – menšina si zachová svoju kultúrnu odlišnosť a súdržnosť avšak politicky a ekonomicky je pevne vsadená do väčšinovej spoločnosti

d) kultúrna segregácia – záporný variant

2) Pri tejto integrácii hovoríme o asimilácii čiastočnej alebo úplnej. Záporný variant predstavuje ekonomická segregácia. Je zaistovaná dvomi typmi politik: 1) zabrániť diskriminácii v zamestnaní, bývaní, vzdelávaní a uplatňovaním nerovných podmienok individuálnych práv a príležitostí. 2) radikálna transformácia (programy liberálnej afirmatívnej akcie) – zmena celkovej ekonomickej štruktúry.

3) Formy tejto integrácie zahŕňajú:

e) Asimilácia – etnická príslušnosť neovplyvňuje šancu na pracovné príležitosti v štátnej správe apod.

f) Akomodácia – (formalizovaná/neformálna) orgány štátnej správy, miestnej samosprávy, grémia etc. Berú ohľad na etnickú príslušnosť a snažia sa jej príslušníkov obsadiť do týchto orgánov v snahe predísť ich občiansko-politickej segregácii. (USA)

g) kontrola väčšinou (politická segregácia) – záporný variant

h) etnicko-kultúrny konflikt – záporný variant

Odpovede západných krajín na neeurópsku migráciu boli rôzne s ohľadom na ich vlastný historický background. Jedná sa o 1) prechodnú diferencovanú inkorporáciu (prípady Turkov v Nemecku) 2) asimiláciu (prípady arabských moslimov vo Francúzsku) a 3) hierarchický kultúrny pluralizmus (prípady britskej koloniálnej politiky).

Práve britský model prešiel v období dekolonizácie prerodou. Spočiatku prisťahovalci z Karibiku, Afriky či Ázie do Británie mohli zakladať a žiť vo vlastných komunitách tak, aby nerušili privilegované postavenie anglickej kultúry. Až v roku 1962 v zákone Commonwealth Immigration Control Act sa určili limity britskej imigračnej politiky pre obyvateľov

Commonwealthu a tiež začali byť tieto spoločenstvá zohľadňované i miestnymi a celoštátnymi orgánmi verejnej správy. Koncom 60. rokov bola vďaka labouristickej vláde táto *tolerancia voči skupinovej diferenciacii dopĺňovaná aj dôrazom na individuálnu rovnosť*. Takto postupne vznikol z konzervatívneho pluralizmu variant pluralizmu liberálneho, rovnostárskeho.

III. SPOLOČNÁ KULTÚRNA IDENTITA versus JAZYKOVÁ DIVERZITA

8. Multikultúrne občianstvo

Moderný národný štát je štátom multikultúrnym (vrátane národnostných menšín) a polyetnickým (vrátane etnických menšín). Will Kymlicka prepracoval liberálnu teóriu v súvislosti s právami národnostných menšín. Vidí konflikt medzi konceptom národného štátu a národnostných menšín, ktoré sú k nemu v podriadenom vzťahu a poukazuje na principiálne konfliktné vzťahy medzi občianstvom (citizenship) a etnicitou (ethnicity). Moderný národný štát nechce zohľadniť svoju multinárodnosť a polyetnicitu vo verejnej politike. Členovia väčšiny sa totiž obávajú uznať jazyk menšín (inštitucionalizácie jazyka), pretože si myslia, že to ohrozí ich individuálne právo používať väčšinový jazyk i naďalej vo všetkých jazykových sférach. Kymlicka argumentuje v prospech menšín a tvrdí, že je dôležité uznať rozdielnosť a nie sa snažiť riešiť protichodné aspekty snahou o kompromis.

Kymlicka sa zaoberá iba národnostnými menšinami a neponúkol ani špecifický koncept pre menšinové jazyky. Požaduje však uznanie troch druhov práv podľa skupín:

- autonómne práva pre národnostné menšiny, pričom je kľúčovým pre ich definovanie ich permanentný status na území štátu
- polyetnické práva – integráciu prisťahovalcov ako recipročný proces
- špeciálne reprezentatívne práva – dočasné za účelom eliminovania systémových nevýhod týchto skupín

8.1. Skupina versus jedinec

Kymlicka zdôrazňuje význam individuálnych občianskych práv a kultúrneho členstva v nich pred skupinovým. Tvrdí, že rôzne práva skupín nie sú kolektívne, ale individuálne. Nie sú založené na primárnosti skupiny nad individualitou, ale na myšlienke, že spravodlivosť medzi skupinami vyžaduje, že si členovia rôznych skupín dohodnú rôzne práva. Tu sa teda Kymlicka prikláňa na liberálnu stranu tzv. liberálno-komunitárnej rozpravy nad multikultúrnym občianstvom, ktorá prevládala v 80-tych rokoch. Spočívala v uprednostňovaní individuálnych práv jedinca na strane liberálov, ktoré súviseli

s univerzálnym právom a ochranou slobody, rovnosti a voľnosti jedinca. Oproti tomu komunitaristi bránili skupinové práva s cieľom dosiahnutia solidarity a celosti spoločnosti a ochrany pred neriadenou vôľou jedinca.

V súvislosti so skupinami rozlišujeme *internú* a *externú* ochranu. Interná ochrana predstavuje intraskupinové vzťahy, obmedzuje individuálnu slobodu s cieľom dosiahnutia skupinovej solidarity. Pod externou ochranou zase rozumieme interskupinové vzťahy, ktoré napomáhajú chrániť odlišnú identitu skupín od iných skupín. Pritom väčšina požiadaviek národnostných a etnických menšín v západných demokraciách na skupinovo odlíšené práva sa snaží predovšetkým o externú ochranu. Stephen May, anglický sociolingvista a etnológ, pritom ale zdôrazňuje, že práva menšinových jazykov nemôžu byť považované za externú ochranu.

Medzinárodné právo o jazyku je založené na troch hlavných princípoch:

- príslušníci štátu by mali ovládať aspoň čiastočne spoločný verejný jazyk/y. To platí aj o menšinových jazykoch tam, kde je dostatočný počet menšinových príslušníkov, títo by mali mať možnosť používať svoj jazyk ako súčasť ich individuálnych práv občana (tzv. mutual accommodation – vzájomné prispôsobenie príslušníci väčšiny uznajú existenciu menšinového jazyka i jeho status ako ďalšieho jazyka štátu)
- národnostné menšiny majú právo na používanie vlastného jazyka vo verejnej sfére, etnické menšiny zase v súkromnej sfére. Tu rozlišujeme tzv. práva zamerané na zviditeľnenie (promotion-oriented) a právo na toleranciu (tolerance-oriented).

Etnolingvistická demokracia nie je to isté ako etnolingvistická rovnosť.

8.2. Multikulturalizmus vs. Biculturalizmus

Multikulturalizmus ako koncept, je chápaný ako alternatíva k právam národnostných menšín s cieľom predísť bilingualizmu/biculturalizmu. Bilingualizmus fakticky znamená stratu nadvlády, ktorej sa tešia predovšetkým kultúrni imperialisti. Títo sa skrývajú za znevažovanie

bilingualizmu/bikulturalizmu v prospech multikulturalizmu. Napr. v podmienkach bilingválnej Kanady sú angličtina a francúzština chápané ako dva rozdielne jazyky (language difference), ale multikulturalizmus rozvíja možnosti jazykovej diverzity (language diversity), požiadavok o ktorý sa opiera väčšina hnutí za práva menšín. Stephen May zdôrazňuje, že multikulturalizmus by mal byť ale len doplnkom k bikultúrnej politike.

9. Menšinové jazyky, identita a národný štát

Boj o národnosť často súvisí primárne s bojom o jazyk a kultúru. Nie vždy sa ale zhodujú lingvistické rozdiely s etnickými, naopak viac etník môže zdieľať ten istý jazyk alebo mnohokrát významnosť jazyka ako charakteristickéj črty etnika nespočíva v odlišnosti jazyka ako takého ale v jeho odlišnej diakritike. Jazyk tiež nemusí byť vždy nevyhnutnou charakteristikou identity (národnej, etnickej), ale to neznamená že by nebol dôležitý.

Vo výklade všetkých foriem kolektívnej identity platí všeobecná zhoda v tom, že to nie je znak nemenný. Tiež prevláda tvrdenie, že identita sa nededí, ale získava v priebehu života, to znamená že v zásade vyhral inštrumentalistický prístup k etnicite (viz str.36). Identita je konštruovaná, a teda v tomto zmysle nereprezentuje akýsi psychologický stav či ideológiu, ale skôr sociálne, kultúrne a politické formy života, je hmotným spôsobom bytia v súčasnom modernom svete.

Primordialistický prístup k jazyku popiera aj Anderson vo svojom už zmieňovanom diele „Imagined Communities“. Tu uvádza, že je chybné chápať jazyk ako symbol národnosti podobne ako napr. národnú vlajku, národný folklór (ako činia národní ideológovia). Zdôrazňuje rolu jazyka pre tvorbu spoločenstiev ako takých a solidarity v rámci nich.

Stephen May vyzdvihuje kultúrny význam jazyka pre identitu, kde tvrdí, že je významným zdrojom etnickej identity na úrovni sociálnej integrácie a sociálnej identifikácie. Kultúrny význam jazyka tiež pomáha vysvetliť jeho politickú dôležitosť

v mnohých etnických hnutiach. Politické a kultúrne aspekty jazyka sa stávajú centrálnymi keď sa jedná o oficiálny status jazyka v národnom štáte. Oficiálny status je mu priradený podľa mocenských vzťahov v spoločnosti. V tejto súvislosti vysvetľuje britský sociolingvista Joshua Fishman prepojenie jazyka a etnicko-kultúrnej identity v troch oblastiach:

- Indexikálne – pokiaľ je spojenie jazyka s danou kultúrou neprerušené – tento jazyk najlepšie pomenuje artefakty, myšlienky, názory apod.
- Symbolicky – hodnota jazyka nestúpa či neklesá len z hľadiska lingvistiky, naopak status jazyka v spoločnosti závisí na spoločenských a politických okolnostiach
- Čiastočne v móde- nie len verbálne vyjadrený jazyk má význam pre identitu, ale aj materiálna kultúra, estetika apod.

Na súvislosť medzi jazykom a identitou nadväzuje aj sociolingvistka Monica Heller, ktorá dokladá kultúrne a politické dimenzie jazyka a identity na príklade imerznej školy v Toronte, pričom vychádza z premisy, že individuálna a skupinová identita je predávaná pomocou jazyka. Tvrdí: “používanie jazyka v procese formovania etnickej identity, ktoré sa prejavuje dvomi spôsobmi: umožňuje prístup k účasti na aktivitách, ktoré vedú k spoločenským vzťahom, takže jazyk je dôležitý pre spoločenskú solidaritu. Za druhé deti trávajú veľa času a delia sa spolu o svoje skúsenosti. Jazyk je prostriedkom pochopenia týchto skúseností. Význam politickej dimenzie spočíva v oficiálnom uznaní jazyka pre národnú či etnickú identitu“. (May, 2001: 131).

9.1. Jazyk a politika

V rámci asimilačných procesov, či procesov integrácie dochádza u jazykových menšín k tzv. *zmene/posunu jazyka* (language shift). John Edwards pripomína, že táto zmena reflektuje sociopolitickú zmenu, J. Fishman zase, že spôsobuje drastickú a hlbokú kultúrnu zmenu.

Nedávna štúdia EU o prehodnotení zmeny jazyka (language shift) ukázala, že pre vitalitu jazyka nie je podstatná demografická veľkosť menšín, ale ich status a sociálna, kultúrna

a politická marginalizácia v spoločnosti. Stupeň, na ktorý bol jazyk uznaný štátom a podporený spoločnosťou je ukazovateľ priamo súvisiaci s mocenskými vzťahmi.

No i keď sa všeobecne uzná sociopolitické znevýhodnenie skupín v súvislosti so zmenou jazyka, Edward a Kay tvrdia, že zmena jazyka (language shift) je napriek tomu legitimizovaná v mene lingvistickej modernizácie.

Jazykom dorozumievania sa celosvetovo stala angličtina (language of wider communication), čo je označenie pre sociálno-politické zvýhodnenie jazyka (vysoký status).

Fishman pripomína, že *kultúrny nacionalizmus*, ktorý často zahŕňa obranu menšinových jazykov principiálne súvisí s rekonštrukciou tradícií, upravuje ich ak je to nevyhnutné s cieľom prispôbiť sa modernite. Medzi pokračujúcimi snahami o udržanie menšinového jazyka a kultúrnou a lingvistickou stagnáciou nie je nevyhnutná korelácia, ale kľúčovou otázkou sa stáva dosiahnutie väčšej kontroly kontra autonómie.

Fakt, že historický jazyk nemusí byť nutne znakom etnickej identity dokazuje Stephen May na príklade Írov a ich jazyka, Gaelčiny. V polovici 19. storočia používa tento jazyk menej ako 30% írskej populácie. Napriek snahám o revitalizáciu jazyka (od polovice 19. storočia), zaznamenáva tento jazyk ešte väčší prepad. V roku 1922, kedy vzniká slobodná Írska republika, používa Gaelčinu cca 18% írskej populácie a z toho väčšina predstavuje staršiu generáciu a nikto z nich nie je monoglot.

Na školách sa zaviedla povinná výuka Gaelčiny tzv. imerznými metódami (viz kap. výukové programy). Ukázalo sa však, že táto metóda nebola úspešná, naopak viedla k hostilite voči jazyku. V roku 1974 bola táto výuka zrušená. Výsledkom týchto snáh však nebol zánik írskej identity, naopak, Íri ako skupina „vtesnali“ svoju identitu do angličtiny. Problém bol v tom, že len školstvo nemôže zabezpečiť pretrvanie jazyka. Dôležité pre jeho prežitie je predávanie jazyka v rámci intergenerečných vzťahov v rodine tj. musí plniť efektívne komunikačnú funkciu.

Fishman upozorňuje, že spätný smer jazykového posunu (Reversing Language Shift) musí byť chápaný ako volanie po kultúrnej rekonštrukcii a väčšej autonómii. Tento smer pritom

odráža všeobecnú nespokojnosť so súčasným stavom z kultúrneho, ekonomického a sociálneho hľadiska. Tento proces neznamená nutne odhliadnutie sa do minulosti, či akúsi nostalgickú rigiditu. Naopak, udržanie menšinových jazykov nevylučuje kultúrne a lingvistické zmeny, adaptáciu či interakciu, ale naopak, popri prijatí dominantného jazyka, prejavujú tieto skupiny schopnosť mnohonásobnej kultúrnej a lingvistickej identity.

9.1.2. Prehodnotenie jazykovej zmeny

Jazyková zmena sa zdá byť v modernom svete častým javom. Ako som už uvádzala, zo súčasných 6000 existujúcich jazykov má 90% vymiznúť v relatívne krátkom čase.

Všeobecne platí, že počet, či veľkosť menšinovej skupiny nezohráva dôležitú rolu pre prežitie jazyka. Určujúce je kto jazyk používa. To znamená, že centrálnym ukazovateľom je status menšinových skupín (teda úroveň ich kultúrnej, ekonomickej a spoločenskej marginalizácie) a stupeň, na ktorom štát uznáva menšinový jazyk a podporuje ho v občianskej spoločnosti, do akej miery pripúšťa jeho legitimizáciu a inštitucionalizáciu.

9.2. Status

Čo určuje politiku jazyka? Je to boj o jazykovú kontrolu, teda i kultúrnu a sociálnu kontrolu. Tu zohráva dôležitú rolu národný jazyk, ktorý je nástrojom politiky, je ňou legitimizovaný a inštitucionalizovaný v občianskej spoločnosti. Národný jazyk používa väčšina spoločnosti a obvykle jeho použitím kontroluje dôležité oblasti ako politika, ekonomika, či vzdelávanie.

Verejná legitimizácia a inštitucionalizácia jazyka v konkrétnych sférach je zásadná pre udržanie kultúrnej a lingvistickej nadvlády väčšinového etnika v rámci národného štátu. Pokiaľ sa toto rovnako neuplatňuje aj pre menšinové jazyky, nezaistí sa ich prežitie. V tejto súvislosti zavádza Bourdieu pojmy ako *lingvistický kapitál* (language capital), *lingvistické trhy* (language market), *symbolické násilie* (symbolic violence) a *neuznanie* (misrecognition). Lingvistický kapitál znamená hodnotu lingvistického habitusu (habitus–definícia od Bourdieu: systém dispozícií spoločných pre všetky výsledky rovnakého formovania, upozorňuje tu na

štyri prvky: zhmotnenie (embodiment), zprostredkovanie (agency), vzájomné vzťahy medzi individuálnymi a skupinovými cestami (interrelationship between individual and collective trajectories), a súhra medzi minulosťou a prítomnosťou (interplay between past and present). Habitus je materiálna forma života; cez tento koncept vysvetľuje Bourdieu ako členovia skupiny získavajú, prostredníctvom procesov socializácie, ich zhmotnené dispozície – spôsoby žitia a nahliadania na svet. Bourdieu tvrdí, že jedinec je determinovaný habitusom, rozsah možností, či stratégií je mu prezentovaný prostredníctvom tohoto konceptu) či lingvistického trhu (občianska spoločnosť či národný štát). Lingvistický kapitál je distribuovaný rovnako nerovnomerne ako ekonomický či kultúrny. Tí, ktorých habitusu bola pripísaná nižšia hodnota na trhu, prijali toto zneváženie za legitímne, boli vystavení tzv. *symbolickému násiliu*.

Podľa toho procesy legitimizácie a inštitucionalizácie menšinových jazykov sú dôležité pre získanie kultúrneho a jazykového kapitálu a následne tak modernizácie jazykov riadenej sami sebou.

Snaha o prispôsobenie menšinových jazykov v inštitútoch práva, vzdelávania, či vlády, alebo práv menšín konštituuje úsilie o legitimizáciu menšinových skupín ako takých a zmenu ich vzťahov so štátom.

Zmena jazykových preferencií štátu, alebo aspoň ich rozšírenie by napomohlo reflektovať kultúrnu a jazykovú demografiu súčasných multikultúrnych (polyetnických) štátov.

10. Jazykové vzdelávanie a menšiny

Čo prináša vývoj migračných procesov z hľadiska vzdelávania predovšetkým jazykovej problematike národnostných a etnických menšín je oblasť, ktorou sa zaoberá odborníčka na otázky dvojazyčnosti, školstva a jazykových práv Tove Skutnabb-Kangass.

10.1 Materinský jazyk

Ako funguje materinský jazyk pri štúdiu nového jazyka popisuje Skutnabb-Kangas vo svojej knihe „Menšina, jazyk

a rasizmus“. Materinský jazyk je pre nás dôležitý a dokážeme ho definovať z mnohých hľadísk, podľa práve zadaného kritéria. Pre ilustráciu týchto definícií využijem prehľadnú tabuľku. (SKUTNAB-KANGAS, 2000: 32).

Kritérium	Definícia	Oblasť
Pôvod	Jazyk, ktorý sa človek naučil ako prvý (ktorým nadviazal prvé dlhodobé jazykové kontakty)	sociológia
Ovládanie (znalosť, kompetencia)	Jazyk, ktorý človek ovláda najlepšie	Lingvistika
Používanie (funkcia)	Jazyk, ktorý človek používa najviac	Sociolingvistika
Identifikácia vlastná (vnútorná)	Jazyk, s ktorým sa človek sám identifikuje	Sociálna psychológia, psychológia
Identifikácia iných (vonkajšia)	Jazyk, za rodeného používateľa ktorého človeka považujú iní	Sociálna psychológia Sociológia
Automatika, obraz sveta	Jazyk, v ktorom človek počíta, rozmýšľa, sníva, píše	Ľudové definície

Rôzne definície nám napomôžu pochopiť, že materinský jazyk nie je v priebehu života nemenný. Naopak, sama autorka považuje podľa kritéria kompetencie za svoj materinský jazyk fínčinu, pretože chodila do fínskej školy (ale mala tu i švédčinu, takže sem tiež patrí), podľa definície používania je to angličtina, pretože žije v Dánsku, má muža Angličana a komunikuje predovšetkým anglicky ale dánčina by sem patrila tiež, ak by sme do definície používania zahrnuli počúvanie (denne počuje najviac dánčinu). Podľa definície identifikácie vnútornej aj vonkajšej by šlo o fínčinu a švédčinu a s nimi fínskošvédsku kultúru. Čo z toho vyplýva? Autorka sa nám snaží objasniť skutočnosť, že človek môže mať aj dva materinské jazyky, a že je klamný predpoklad, že jazyk ktorý sme sa naučili ako deti

zostáva v nemennej pozícii jediného jazyka, ktorý najlepšie ovládame, či sa v ňom vieme najlepšie vyjadrovať.

Dvojazyčnými, či mnohojazyčnými sa nestávame preto, že sme si to vybrali, ale preto aby sme obstáli. V zásade platí, že západná spoločnosť s tzv. veľkými jazykmi je prevažne jednojazyčná; ostatné vyspelé krajiny s malými jazykmi v súčasnosti uskutočňujú hlavne výuku vo väčšinovom jazyku a k tomu majú povinnú výuku niektorých z veľkých jazykov. Dôležitý tu je ale cieľ školstva, ktorým určite nie je dvojazyčnosť, ale dosiahnutie určitého stupňa ovládania jazykov popri jazyku väčšinovom. Ostatné krajiny sveta (napr. Afrika, Ázia) sa vyznačujú viacjazyčnosťou (3-4 jazyky), čo považujú za prirodzený stav.

Pre pochopenie jednotlivých výukových schém, s ktorými nás Skutnab-Kangas postupne oboznamuje, používa pojmy *povrchová plynulosť* a *jazyk myslenia*. Pod povrchovou plynulosťou má pritom namysli schopnosť hovoriť jazykom plynule, so správnym prízvukom s bežne používanou slovnou zásobou vrátane „záchytných bodov“ (kontextuálnych) a tvoriť jednoduché syntaktické konštrukcie. Jazyk myslenia zase predstavuje schopnosť vedieť používať jazyk ako nástroj myslenia pri riešení problému, v intelektuálne náročných situáciách bez „záchytného bodu“ , tj. používa extenzívnu slovnú zásobu a tvorí a dokáže porozumieť náročným syntaktickým konštrukciám (názorný je napr. jazyk médií, vedy, či zložitej administratívy).

10.2. Výukové programy

Skutnabb-Kangas definuje nasledujúce výukové programy:

Program jednojazyčnej prostoduchosti

Je jednojazyčná výuka vo väčšinovom jazyku väčšinových detí, ktorá vedie k jednojazyčnosti vo väčšinovom jazyku, je najbežnejším spôsobom výuky väčšinových detí v krajinách, ktorých väčšinovým jazykom je niektorý „veľký“ svetový jazyk (USA, Veľká Británia, Francúzsko, Nemecko, Španielsko, Čína, bývalý Sovietsky Zväz, Austrália). Tiež sa používa v krajinách s „menším“ jazykom ako napr. Dánsko, Slovensko, Poľsko, Chorvátsko atd., kde sa obvykle deti učia svetové jazyky s cieľom

dosiahnutia určitej jazykovej úrovne, ale nie dvojjazyčnosti.

Submerzné programy

Predstavujú výuku menšinových detí vo väčšinovom jazyku, ktorá vedie k jednojazyčnosti vo väčšinovom jazyku (väčšinový jazyk sa stane silne dominantným). Je stále najobvyklejším spôsobom výuky menšinových detí na svete. Tieto programy znamenajú, že menšinové deti, ktorých materinský jazyk má nízky status, sú vyučované v jazyku, ktorý je pre ne cudzí, a má vysoký status, v triedach, kde je väčšinový jazyk pre niektoré deti materinským jazykom a kde učiteľ neovláda materinský jazyk menšinových detí.

Imerzné programy

Predstavujú jednojazyčnú výuku väčšinových detí v menšinovom jazyku v prvých rokoch, ktorá vedie k dvojjazyčnosti – je kanadskou zvláštnosťou. (prípady väčšinovej angličtiny a menšinovej francúzštiny)

Programy ochrany jazyka

Je jednojazyčná výuka v menšinovom jazyku menšinových detí, vedúca k dvojjazyčnosti, je tou výukou o ktorú sa snaží väčšina uvedomelých menšín na svete, ale ktorú dosiahli len málokto. Výsledky výskumov ukazujú, že tieto programy, v ktorých je celá výuka, alebo jej prevažná časť po celý čas v materinskom jazyku, vedú k lepším výsledkom ako programy prechodu zmiešané programy akéhokoľvek typu.

Programy jazykovej segregácie

Jednojazyčná výuka v menšinovom jazyku menšinových detí vedúca k jednojazyčnosti alebo k silnej dominancii v menšinovom jazyku, je typ výuky, ktorá sa používa pri deťoch ako pôvodných tak aj prisťahovaleckých menšín. (prípady čiernych obyvateľov Afriky napr. v Južnej Afrike, alebo Namíbií). Cieľom je, aby sa učili svoje vlastné lokálne jazyky, ale aby sa nenaučili angličtinu, ktorú ale väčšina z nich považuje za jazyk oslobodenia (zatiaľčo afrikánčinu, ktorú sa učia vo vyšších ročníkoch, považujú za jazyk utláčateľov); zabrániť im v schopnosti spoločne sa dorozumievať spoločným jazykom.

Tranzitívne programy

Dvojazyčná výuka menšinových detí, ktorá vedie k jednojazyčnosti vo väčšinovom jazyku (silná dominancia väčšinového jazyka). Aj keď sa deti spočiatku učia oba jazyky, jazyk menšinový má len malú hodnotu a učí sa len preto, aby sa preklenulo obdobie, kým sa menšinové deti naučia jazyk väčšinový (švédsko/fínsko).

Programy obojstrannosti

Dvojazyčné vzdelávanie ako väčšinových, tak aj menšinových detí, ktoré vedie k dvojazyčnosti, je zatiaľ vzácnosťou. V týchto programoch sa obe skupiny naučia oba jazyky. V triede sú deti väčšinové i menšinové, i obojazyčné a spoločne sa učia oba jazyky, výuka v jednotlivých jazykoch sa ob deň strieda a aj učitelia sú dvaja. (experiment španielčina/angličtina v Calistoge, Kalifornia, USA).

Programy ochrany jazyka vznikli ako odpoveď na marginalizáciu ekonomického, kultúrneho a politického života menšín. V tejto súvislosti hovoríme o *lingvistickom rasizme*. Rasizmus ako ideológia v rukách skupín, ktoré majú moc a je využívaná na určité účely, bola v minulosti motivovaná biologicky. Farba pleti ako najviditeľnejší znak odlišenia rás bola heslom masového vykorisťovania (biela rasa žltú, červenú a čiernu).

Súčasný rasizmus tzv. etnicizmus/lingvicizmus vychádza z kultúrneho a jazykového darwinizmu tj. prežijú kultúry a jazyky s najlepšou schopnosťou sa adaptovať. Je to menej viditeľný rasizmus, bez fyzického násillia, ale stále funguje na princípe centrum -periféria tj. západ – východ a sever – juh a sústreďuje sa na ovládanie nášeho vedomia.

Rozlišujeme aj ďalšie formy rasizmu:

- štruktúrálny (inštitucionálny) – reflektuje fungovanie inštitúcií: školy, zdravotníctvo, zákonodárstvo
- kultúrny (ideologický) – predstavuje postoje, normy, jazyk, ako spoločnosť vníma seba a iných

Tiež rozlišujeme rasizmus z hľadiska spoločnosti a individua.

11. Jazykové práva a politická teória

Nasledujúca stať postupne predstaví súčasnú politickú teóriu, ktorá má tradíciu v liberalizme, a jej vzťahu k jazykovej problematike. Z hľadiska normatívnej politologickej teórie budem odpovedať na otázky: prečo vzrástol záujem o jazykové práva v politológii, aké problémy/aspekty, ktoré musia byť zahrnuté v politike jazyka, aké sú hlavné rozdiely navrhnuté v teóriách jazykových práv a nakoniec vysvetlím princípy normatívnych prístupov:

- prečo nemožu byť jazykové spory riešené ich ignorovaním (benign neglect)
- prehodnotenie dvoch hlavných normatívnych modelov jazyka: národovnosť(nation-building) a uchovanie jazyka (language maintenance)

11.1. Dôvody záujmu politickej teórie o jazykové práva

Prvá otázka súvisí s jazykovou diverzitou, ktorá sa stala jedným z hlavných zdrojov politických konfliktov v mnohých odlišných kontextoch ovplyvňujúc tak stabilitu a udržiteľnosť rôznych komunit.

Východná Európa – po rozpade komunistického bloku a snahách nastoliť liberálnu demokraciu dochádza k mnohým etnickým konfliktom, z ktorých sú mnohé založené na jazykových sporoch. Ukázalo sa, že v procesoch prechodnej demokracie hrá jazyková politika dôležitú rolu.

Regionálne jazyky/menšinový nacionalizmus – sem patria napr. Baskovia v Španielsku, Quebec v Kanade, Flandersko v Belgicku etc., ktoré typicky predstavujú konflikty ohľadne používania dominantného jazyka a menšinových jazykov. I napriek akémusi zlepšeniu a čiastočnému udeleniu možnosti používať menšinové jazyky, všeobecne nedošlo k uznaniu ich oficiálneho statusu ako nástroja oficiálnej jazykovej politiky. Naopak, stále prevláda istá neochota chápať oficiálny bilingualizmus či multilingualizmus ako právo nie len ako pragmatický kompromis. V tejto súvislosti je dôležitý fakt, že v sporoch o regionálne/menšinové jazyky sa nikdy nejedná len o jazyk samotný, ale ide o koncept národnosti ako takej. Regióny majú tendenciu tvoriť vlastný pocit národnosti, vytvárať niečo ako štát v štáte.

Pristaňovalecká integrácia – približne posledných pätnásť rokov dochádza k veľkému pristaňovalectvu do Západných krajín „starého sveta“ ako je Anglicko, Nemecko a Francúzsko. Tieto pristaňovalecké skupiny však nemajú za cieľ získať nejakú formu autonómie, či oficiálny status jazyka. Naopak sa od nich očakáva prispôsobenie a naučenie sa jazyka krajiny, do ktorej sa pristaňovali. Táto požiadavka priamo súvisí s udelením občianstva, a tak sa menšinové jazyky väčšinou používajú len v súkromí, a doma s treťou generáciou sa väčšinou vytrácajú. S nástupom tzv. transnacionalizmu týchto skupín, podporeného predovšetkým zdokonalením a prístupnosťou dopravy a telekomunikácií, dochádza k snahe udržiavať pravidelné spojenie s ich pôvodnou domovinou. Tiež je čoraz viac akceptovaný model multikulturalizmu, ktorý je založený na ideji, že snaha minoritných skupín o integráciu do novej spoločnosti sprevádzaná stratou etnickej identity predstavuje starý model asimilácie či amerikanizácie. Tieto procesy sú sprevádzané obavou o vznik segregovaných skupín, gett, čím by prakticky tieto skupiny boli vystavené ekonomickej nevýhode a politicky by sa marginalizovali.

Odvtedy ako jazykový posun týchto skupín nie je považovaný za prirodzený tak ako to bolo v minulosti, mnoho pozorovateľov poukazuje na nevyhnutnosť nástrojov štátnej politiky podporovať takýto posun a poskytnúť väčšiu štátnu podporu v prospech jazykovej výuky a reformám programov prechodnej bilingválnej výuky pre deti imigrantov.

Európska Únia/nadnárodná demokracia – je koncept, ktorý explicitne uznáva rovnosť všetkých jazykov členských krajín. V praxi však nie je možné uskutočniť každý obchod či jednanie vo všetkých jazykoch, pretože by tak náklady na preklady a tlmočenie prekročili efektivitu týchto aktivít. Na horizontálnej úrovni dochádza k problémom založeným na jazykovej diverzite ako takej, pretože je ťažké predstaviť si uvažovanie nad problémami EU medzi napr. Dánom a Slovákom. Nezdierať ani spoločné médiá ani spoločný jazyk.

Domorodé jazyky/biodiverzita – v súčasnosti je ohrozených 90% jazykov, z ktorých väčšina sú jazyky domorodé. Ich prežitie sa stalo jedným z hlavných cieľov v rámci zachovania biodiverzity.

Záujem politológov o problematiku jazykov vznikol aj na poli diskusií ohľadne multikultúrneho občianstva (multicultural citizenship) a parlamentnej demokracie. Tu prvé diskusie nadväzujú na už spomínanú liberálno-komunitárnu rozpravu konfrontujúcu individuálne a skupinové práva s ohľadom na danú oblasť. Táto polarita tiež predstavovala rozlišovanie medzi univerzalizmom a partikularizmom. Súčasná politická teória sa však snaží o potieranie týchto dichotómií. Populárna stratégia napríklad tvrdí, že i keď vezmeme predpoklad liberálov o univerzálnosti hodnôt individuálnej slobody a demokracie, tieto hodnoty môžu byť vyzdvihované len v kontexte inštitúcií a tradícií konkrétnej politickej komunity, ktorá následne môže byť presadzovaná len pokiaľ jej občania majú silný pocit identifikácie s ňou a s jej členmi. Identita občianstva je považovaná za most medzi univerzálnymi hodnotami slobody a demokracie a partikulárnymi hodnotami komunity a jej kultúry.

Napriek tomu sa ale ukázalo, že tradičný model občianstva je nedostatočný pre potreby súčasnej spoločnosti, a že ho potrebujeme dramaticky reformovať a vytvoriť nový, multikultúrny model s ohľadom na skupinovo-rozlíšené potreby. Cieľom politologických teórií poslednej dekády je teda nájsť taký model občianstva, ktorý dokáže postaviť spoločnú občiansku identitu spolu s obhájením kultúrnej diverzity.

Pri aplikovaní jazykovej problematiky zistíme, že na jednej strane, ale lingvistická homogenizácia slúžila ako centrálny mechanizmus, ktorý štát využíval pre vštepenie spoločnej občianskej identity v rámci heterogénnej spoločnosti. Na druhej strane, ako sme už hovorili, však tieto snahy vyvolávajú silný odpor zo strany menšín

V súčasnosti sa teoretici demokracie zameriavajú na procesy rokovania a tvorby názorov občanov pred samotným hlasovacím procesom. Ich záujem sa presunul z hlasovacích zásten na rokovania o občianskej spoločnosti. Ako sa ukázalo, model zameraný len na proces hlasovania pri voľbách neposkytoval ad ante priestor pre verejnú rozpravu nad dôvodmi vedúcimi

k voľbe a legitimizácii požiadavok z nich vyplívajúcich. Liberáli veria, že „rokujúca“ spoločnosť prinesie svoje výhody. Predovšetkým povedie k lepšiemu rozhodovaciemu procesu a verejnému zviditeľneniu názorov občanov. Tiež povedie k väčšej jednote a solidarite v spoločnosti, keďže každý bude mať možnosť byť rovnoprávne vypočutý a bude zodpovedný za politické rozhodnutia. Tiež menšiny majú z tohto modelu výhody. Dôležité je, že sa podieľajú na tvorbe verejného názoru a nezáleží na počte hlasov pri voľbách. Tento model občianstva bol prijatý za kľúčovú prioritu pre moderné demokracie širokým spektrom teoretikov, od liberálov, komunitaristov, feministov až po multikulturalistov.

Tento model tiež priamo poukazuje na dôležitosť jazykovej otázky, konkrétne zavedenia spoločného jazyka verejnej rozpravy, ktorý môže byť chápaný ako podmienka rovnoprávnej demokracie, o ktorú nám ide. Na druhej strane výber a konštituovanie jedného jazyka za spoločný tiež vyvoláva nevôľu a tak je táto otázka doteraz nevyriešená. V európskom kontexte sa ukazuje, že národy uprednostňujú rokovania vo vlastných národných jazykoch a tak dosiahnutie spoločného jazyka sa javí utopicky. Akékoľvek dosiahnutie deliberatívnej spoločnosti ukazuje na nevyhnutnosť zahrnutia problematiky jazykovej diverzity.

11.2. Aspekty politiky jazyka

Odpoveďou na druhú otázku je, že do politiky jazyka by mali byť zahrnuté nasledovné oblasti:

Interné používanie

Týka sa požiadavky na učitú jazykovú kompetenciu pre danú profesiu. Napríklad štátna administratíva požaduje určitú znalosť jazyka, alebo Európska Únia vyžaduje znalosť aspoň dvoch pracovných jazykov apod.

Verejné služby

V ktorých jazykoch majú byť vedené verejné služby. Táto problematika môže mať dramatický dopad na prístup k verejným službám, alebo spoločenským právam vôbec.

Súdy a zákonodárny zbor

Sú orgány, ktoré vystupujú na verejnosti a podliehajú podrobnému skúmaniu zo strany verejnosti. Tieto inštitúcie komunikujú medzi sebou, s inými inštitúciami, ale aj s bežnými občanmi. Používanie jazyka tu súvisí s možnosťou uplatňovať svoje najzákladnejšie práva.

Vzdelávanie

Jazyková politika s touto oblasťou nesúvisí len v rámci efektívneho predávania verejného vzdelania, ale aj budúcich vzorov jazykového používania generácií detí, ktorých jazykových repertoár sa formoval verejným školským systémom.

Používanie jazyka v súkromí

Jazyková politika viac či menej zasahuje aj do používania jazyka v súkromí. Patria sem prípady ako súkromné rozhovory v pracovnom prostredí, ktoré môžu byť vedené v určitom jazyku, spoty a inzeráty, či vysvetlivky na rôznych produktoch sú tiež v niektorých štátoch riadené právom. Patria sem aj regulácie vysielania rádii či iných médií v národnom a iných jazykoch

Imigrácia, naturalizácia a rozšírenie

Jazyková politika súvisí nielen s existujúcimi členmi spoločnosti, ale aj s novými, prichádzajúcimi. Súvisí s udeľovaním požiadavok na jednotlivé profesie a vzdelávací systém.

Oficiálne vyhlásenia

Majú dva aspekty, vecný a symbolický. Vecný predstavuje právo viesť služby v určitom jazyku apod. Po tom ako zavedieme vecnú stránku jazyka, zostáva symbolická stránka, ktorá súvisí s explicitným gestom deklarovania, či nedeklarovania jazyka za oficiálny.

11.3. Navrhnuté teórie jazyka

Tretia otázka súvisí s definovaním jednotlivých systémov práv, ktoré odpovedajú na konkrétne problémy. Preto ich rozdeľujem podľa všeobecného úzusu na:

- a) právo na toleranciu vs zviditeľnenie

- b) právo na dohodu a normy vs. systém oficiálneho jazyka
- c) systém osobných vs teritoriálnych práv
- d) individuálne vs kolektívne práva

a) Ako prvý rozlíšil tieto práva Heinz Kloss, kde právo na toleranciu v súvislosti s jazykom definoval ako právo jedinca používať svoj jazyk v súkromí, práci, v občianskych inštitúciách apod. Právo na zviditeľnenie sa zase viaže na používanie jazyka verejnými inštitúciami. Táto definícia sa stala metodikou pre rozlíšenie práv rôznych jazykových skupín. Takto sme sa s nimi stretli v súvislosti s národnostnými a etnickými menšinami, kde tie prvé si nárokujú právo na zviditeľnenie a druhé na toleranciu.

b) Súvisia s používaním jazyka vo verejných inštitúciách, pretože prvá kategorizácia nezahŕňa určité situácie ako navrhla Ruth Rubio Marín.

Právo na dohodu a normy

Právo na bilinguálnych prekladateľov pri súdnom jednaní, bilinguálny vzdelávací systém apod.

Právo na systém oficiálneho jazyka

Predstavuje možnosť uznať niektorým jazykom (menšinovým) oficiálny status pre používanie v určitých verejných inštitúciách.

c) Súvisí s právami oficiálnych jazykov. Osobné práva predstavujú možnosť používať jazyk kdekoľvek na území štátu, teritoriálne zase špecifikujú právo na používanie jazyka podľa daného regiónu.

d) Viz liberárno-komunitárna rozprava.

11.4. Normatívne prístupy

11.4.1. Princíp normatívneho prístupu (benign neglect) a ľudské práva

Súvisí s liberálnou politikou, ktorá je založená na čo najmenších zásahoch štátu v spoločnosti. Tento prístup je však nekonzistentný v súvislosti s politikou jazyka. Štát sa samozrejme môže rozhodnúť, že nebude mať žiadnu jazykovú politiku, tu však ale predpokladáme, že tým a priori považuje jazyky na svojom území za oficiálne.

Jazykové ľudské práva predstavujú v súčasnosti populárny normatívny prístup. Ľudské práva predstavujú univerzálne prijímaný normatívny štandard, ktorý poskytuje výhodu možnosti zahrnutia do medzinárodnej právnej praxe. „Umožňuje rovnaké právo všetkým jedincom bez odlišenia podľa množstva, histórie či národnosti“ (PATTEN, KYMLICKA, 2003:33).

11.4.2. Národotvornosť (nation-building)

Povedali sme si už, že tento proces bol v 19. storočí spojený s konštituovaním národného jazyka, čo malo viesť k pocitu patriotizmu občanov. Konvergencia spoločného jazyka a spoločnej identity bola cieľom národnej politiky. Tiež sem patrí štandardizovaná výuka v národnom jazyku a ako sme tiež spomenuli, služby verejného sektoru v tomto jazyku. Tieto projekty sú väčšinou kritikou chápané ako kultúrny imperializmus či etnocentrická predpojatosť. Z iného hľadiska však môžeme povedať, že snaha o spoločný jazyk môže viesť aj k zavedeniu rovnakých pracovných šancí v moderných ekonomikách a tiež vygenerovaniu pocitu solidarity, či sociálnej súdržnosti vyžadovanej sociálnou demokratickou spoločnosťou. Menšiny, ktoré by sa vymedzovali len používaním svojho jazyka môžu byť veľmi ľahko ghettoizované a strácajú príležitosť sociálnej mobility. Je zložité vykonávať sociálnu spravodlivosť, keď je spoločnosť fragmentovaná podľa rôznych identít a spája ich výhradne vyhliadka na získanie výhod.

Jacob Levy, Alan Patten a ďalší tiež poukazujú na základné piliere moderných demokracií, čím nie je len možnosť voliť, ale

aj možnosť rokovať a diskutovať na rôzne témy. K tomuto cieľu tiež predsa potrebujeme spoločný jazyk

Názory proti sociálnej mobilite umožnenej „národnosťou“ popierajú lepšie výsledky imerznej výuky oproti bilingválnej tým, že bilingválni majú v podstate na trhu práce v modernej spoločnosti výhodu. Ďalší protiargument súvisí s národnosťami menšinami, ktoré sú dostatočne veľké a inštitucionalizované, kde pokiaľ sa príslušník menšiny rozhodne zostať v rámci jazykovej komunity, stráca politika národovtornosti význam. Príslušníci menšiny majú v rámci tejto komunity dostatok príležitostí kultúrnych, profesijných a iných, a teda tu nehrozí ich ghettoizácia.

Stratégia „národnosti“ sa ukázala byť efektívna v súvislosti s imigračnými menšinami. Naopak, s národnosťami menšinami vždy viedla ku konfliktom. Pri konfrontácii s týmto menšinovým nacionalizmom je pre dosiahnutie spoločnej identity a zavedenia tzv. občianskej spoločnosti, funkčnejšie zaviesť politiku a inštitucionalizáciu určitého stupňa jazykovej a kultúrnej odlišnosti.

Belgický politológ a ekonóm Philippe Van Parijs sa zaoberá hodnotami pri dosiahnutí jedného spoločného jazyka. Pri používaní lingua franca bude vždy výrazná asymetria medzi rodilými hovorcami a tými, ktorí sa jazyk musia naučiť. Preto poukazuje na potrebu rozdelenia nákladov na výuku a čas strávený výukou ľuďmi hovoriacimi inými jazykmi a rodilými hovorcami.

11.4.3. Zachovanie jazyka a jazyková diverzita

Ako sme si už povedali, mnohé menšinové jazyky denne zanikajú, iné sa zase marginalizujú. Často hovoríme o diglósii tj. používaní vlastného jazyka v rámci rodiny a intímneho prostredia, ale jazyk väčšiny, ktorý má väčší status, vo formálnom a profesijnom prostredí. Angličtina sa stala celosvetovou lingua franca obchodu, telekomunikácií, vzdelávania, vedy, pop kultúry apod. a tým ohrozuje menšie jazyky.

Mnohí tvrdia, že zánik a marginalizácia menšinových jazykov je zhubnou črtou modernej spoločnosti a požadujú v rámci normatívnej teórie jazykovej politiky uchovanie menšinových jazykov.

Argumenty pre uchovanie jazykovej diverzity:

Súvislosť s biodiverzitou:

- svet s viacerými druhmi je farebnejší, zaujímavejší a dynamickejší – estetický pohľad
- viacdruhový svet poskytuje viac zdrojov a návodov pre rôzne riešenia v medicíne, vede, technike apod – scientistický pohľad

Biodiverzita je často chápaná aj ako verejné dobro, aj keď sa na jeho vzniku nepodieľali všetci, môžu sa všetci podieľať na nákladoch na jeho udržanie.

Pravá hodnota jednotlivých jazykov, každý jazyk je unikátny a predstavuje jedinečnú ľudskú kreativitu, originálnu konceptualizáciu sveta. Jednotlivé jazyky slúžia ako „skladiská“ konkrétnej kultúrnej histórie, zvykov, umenia, tradícií apod. (KYMLICKA, PATTEN 2003:45)

Jazyk nie len prostriedkom na komunikáciu ale je i znakom našej identity. Sociálna mobilita – v súčasnej dobe určité jazyky dominujú čoraz viac a vytlačujú tak menšinové aj v ich „vlastných“ teritóriách. tj. v prípade národnostných menšín je tlak na používanie väčšinového jazyka v súčasnosti čoraz väčší a môže sa stať, že ani na území týchto komunít nebudú mať jej príslušníci možnosť výberu pre udržanie ich individuálnej autonómie. Tu sa ponúka možnosť ešte silnejšej politiky národovtornosti, ale tá by nemusela byť úspešná. Skôr sa javí ako výhodnejšie riešenie boj s marginalizáciou týchto jazykov, než šírenie dominantného jazyka.

12. Diverzita ako paradigma

teoretik jazykovej politiky, Belgičan François Grin pojednáva na tému rôznych skupín diskurzov v oblasti jazykových práv, ich zameranie, disciplíny, ktoré sa nimi zaoberajú a súvislosť medzi nimi. Vychádza zo stanoviska, že diverzita predstavuje federalizujúci koncept, ktorého funkciou nie je len kombinovať tieto diskurzy do jedného všeobecnejšieho a konzistentnejšieho, ale napomôcť vytvoriť a objasniť výber vhodnej politiky pre túto oblasť.

Prvým predpokladom v tejto súvislosti je chápanie diverzity ako problematiky, ktorá vyžaduje sociálnu intervenciu, či už v zmysle zachovania diverzity, alebo jej väčšej kontroly. Dôkladom tohoto predpokladu je prevládajúci názor, že diverzita je „verejným dobrom“, i keď možno pridrahým.

12.1. Diverzita –symbolika štvorlístku

Grin na tomto symbole opisuje výzkum etnickej, kultúrnej a jazykovej diverzity a vzťahov medzi nimi. Každý lístok predstavuje z akademického hľadiska určitý celok, má vlastnú odbornú kultúru, ktorá krištalizuje okolo konferencií, odborných časopisov a akademických i neakademických sietí. Pritom vedci z jedného „lístku“ majú len veľmi malú šancu sa stretnúť s vedcami z druhého. To isté platí aj o neakademických odborníkoch ako napr. vládni úradníci, diplomati, predstavitelia medzinárodných organizácií apod.

Model štvorlístku:

Lístok 1

Národnostné menšiny, menšinové práva – Stredná a Východná Európa, Balkán, CIS

Medzinárodné vzťahy, právo, politická veda

Lístok 2

Jazykové menšiny, revitalizácia – Západná Európa

Sociolingvistika, aplikovaná lingvistika, vzdelávanie

Lístok 3

Imigranti – Priemyselné centrá Západnej Európy a Severnej Ameriky

Sociológia, vzdelávanie, ekonómia, ekonomika

Lístok 4

Domorodé obyvateľstvo – Severná a Južná Amerika, Afrika, Australásia

Antropológia, etnológia, vývojové štúdie

Grin vysvetľuje potrebu zahrnúť všetky štyri „lístky“ pre dosiahnutie relevantnej politiky jazyka. Napr. pri snahách o dosiahnutie oficiálneho statusu pre domorodé jazyky vyvstáva otázka, či tento status majú dostať aj jazyky prisťahovalcov. Alebo naopak, snahy o uznanie oficiálneho statusu pre jazyky imigrantov môžu viesť k otázke čo s jazykmi tradičných menšín, či národnostných menšín, ktoré môžu byť paradoxne ohrozené viac. Pre správne posúdenie situácií rôznych menšín ich potrebujeme aj správne definovať vo vzťahu menšina-väčšina. „Ďalej je dôležité zahrnúť do tohoto posúdenia lingvistické prostredie (linguistic environment, ktoré je definované ako suma demolingvistických a sociolingvistických znakov vrátane relatívnej viditeľnosti a právneho statusu jazykov v spoločnosti“. (KYMMLICKA, PATTEN, 2003:178). A tak vytváranie rôznych návrhov politík prislúchajúcich jednej zložke diverzity (jednému lístku) postuluje pri obhajovaní určitého lingvistického prostredia bezprostredný vplyv na ďalšie zložky diverzity. Z tohoto hľadiska sa teda diverzita javí ako jednotiacia paradigma.

12.2. Diverzita – nástroj analýzy

Potreba uchopenia diverzity pomocou politiky je daná jej neustálym ohrozovaním (rýchle miznutie tradičného prostredia apod), ktorá je predmetom vied v lístkoch 2–4, a jej konfliktnou prirodzenosťou (etnickou, lingvistickou a kultúrnou), ktorá je zase evidentná u lístkov 1–3.

Grin tvrdí, že pre riadenie diverzity a analytické problémy s tým spojené, nie sú dôležité iba otázky legislatívy, ale diskurz vedený proti a smerom k právam. V diskurze namierenom proti právam nachádzame analýzy kritérií našich výberov smerom k riadeniu diverzity; v akademickom svete sa tým zaoberá prevažne politológia (autori – Kymlicka, Patten), a analýza politiky (autori – Van Parijs). Smerom k právam sa dostaneme

po zavedení politických princípov do legislatívy a otázkou je do akej miery sú efektívne tieto normy a či spĺňajú stanovené ciele, ktoré vznikli z demokratickej politickej polemiky. Toto hodnotenie si vyžaduje posun od diskurzu vedeného okolo vnútorných hodnôt práv ako takých smerom k pozitívnemu prístupu v politickej analýze. Zavedené normy musia odpovedať na otázky, či výhody, ktoré z nich vyplývajú sa zhodujú s nákladmi s tým spojenými, je dopad rozvrhnutia práv podľa princípov fairvosti? (KYMLICKA, PATTEN, 2003:181).

Grin poukazuje na riadenie diverzity ako na pravú výzkumnú a terénnu prácu reprezentovanú štyrmi lístkami, a preto by sa mali jednotlivé disciplíny vzájomne integrovať. Mali by zahŕňať tri úrovne, filozofické kritériá výberu, vývoj legislatívy a tvorbu, implementáciu a hodnotenie politiky. Výsledkom tejto práce by mal byť požiadavok na štát nie len chrániť tieto práva, ale aj garantovať výsledky, pre ktoré sú tieto práva nevyhnutné. Predmetom ochrany ale nie sú práva samotné, ale to, pomocou čoho sú práva prezentované a uskutočňované. V tejto súvislosti je v súčasnosti najprepracovanejšia Európska listina regionálnych a menšinových práv. (European charter of regional and minority rights).

12.3. Diverzita – cieľ politiky

Jednou z primárnych otázok v súvislosti s politikou jazyka je, či je z hľadiska liberálnej politickej teórie prijateľné udelenie odlišných formálnych práv užívateľom rôznych jazykov, pretože v tejto teórii vychádzame z premisy, že všetci majú mať prístup k rovnakým individuálnym právam. Patril by sem napríklad požiadavok imigrantov na oficiálne uznanie jazyka tak ako ho majú aj jazyky domorodé apod. V skutočnosti rozdiely v zaobchádzaní s rôznymi jazykmi existujú vo všetkých multilinvistických krajinách. Grin uvádza príklad nerovnomernosti práv dánskej menšiny v Nemecku, ktorá má viac práv než Turci, ale pri tom turecká menšina je nepomerne väčšia. (KYMLICKA, PATTEN, 2003 : 176).

V tejto súvislosti nám nástroje právneho systému pre analytické ciele nestačia, preto sú dôležité ďalšie disciplíny ako politológia, antropológia apod. Z hľadiska diverzity – ako analytického nástroja, teda pri jej uznaní ako verejného dobra, prichádzame k riešeniu. Priorita musí byť daná jazykom, nie podľa toho, ako dlho sa na určitom území nachádzajú ich užívatelia ale pomeru nákladov na stratenú príležitosť diverzity, ktorá by bola bezprostredne ohrozená vymiznutím určitých jazykov.

Všeobecný predpoklad, že lingvistická diverzita pozitívne ovplyvňuje prosperitu, môže byť použitá pre vytvorenie systému udelenia jazykových práv v multilingvistickej, decentralizovanej spoločnosti s tromi úrovňami riadenia (národná, regionálna a lokálna). Takáto spoločnosť sa bude vyznačovať pluralistickým jazykovým systémom.

ZÁVER

Uznanie kultúrnej diverzity ako cieľa politiky sa postupne stáva skutočnosťou v rámci štátov EU a do istej miery sa uplatňuje aj v ďalších vyspelých krajinách sveta. Oblasť jazykovej politiky sa však líši štát od štátu a v podstate neexistuje jednotný postup konštituovania oficiálnych jazykov.

V súčasnom multikultúrnom svete je nevyhnutné prehodnotiť jazykovú situáciu, a snažiť sa o jazykovú diverzitu ako cieľ politiky, kde musíme na samom začiatku uznať, že je to problematika vyžadujúca sociálnu intervenciu, tak jako uvádza Grin. Uznanie lingvistickej diverzity ako cieľa politiky napomáha formulovať riešenia zložitých problémov ako sú jazykové práva.

V pojednaní vidíme argumentáciu odborníkov zaoberajúcich sa jazykom smerujúcu ku kritike pretrvávajúceho modelu národných štátov jako jedinej spoločnej kultúrnej identity v súčasných podmienkach polyetnických krajín. Jazyková diverzita neznamena pre spoločnú kultúrnu identitu občanov štátu hrozbu, naopak rozšírenie jazykových preferencií by viac odpovedalo demografii týchto štátov.

PRÍLOHY

Jazyková typológia a genealogická klasifikácia

Jazyková typológia sa konštituovala na prelome 18. a 19. storočia a za jej zakladateľa je považovaný Fridrich Schlege. Má za cieľ porovnávanie jazykov, ktorý vychádza z predpokladu, že jazyky i napriek svojej rozličnosti a bohatosti majú určitú podobnosť. Súčasná typológia zisťuje zhody a rozdiely medzi jazykmi prakticky v nasledovných rovinách: a) lexikálna a slovotvorná rovina, v ktorej sa zisťujú hranice slova a jeho výstavba b) *funkčne morfológická rovina*, kde sa zisťuje vzťah medzi morfológickou formou a funkciou tejto formy vo výstavbe vety c) *syntaktická rovina*, kde sa porovnávajú spôsoby výstavby vety. Kombináciou porovnávania na týchto rovinách, ale s výraznou prevahou funkčne morfológickej roviny, vzniklo päť jazykových typov, ktoré vysvetľujú systémovú podstatu akéhokoľvek svetového jazyka.

(1) *Typ izolačný* – tzv. „izoluje“ slová a tie sa časovaním ani skloňovaním nemenia. Výstavbu vety organizuje poradie slov. Patrí sem angličtina, francúzština a čiastočne tiež nemčina.

(2) *Typ aglutinačný* – pripája špecializované morfémy k východnému slovu. Patrí sem maďarčina, fínčina, perzština, japončina, kórejščina, mongolčina a iné.

(3) *Typ flexióny* – vyznačuje sa hromadením viacerých funkcií v jedinom morféme. Patrí sem slovenčina, čeština, poľština, litovčina, lotyščina, latina, gréčtina, indičina, iráncina, a niektoré jazyky južnej Afriky.

(4) *Typ introflexióny* – môže byť považovaný za zvláštny prípad flexívneho jazyka. Vyznačuje sa tým, že polyfunkčné morfémy sa nenachádzajú na konci slova ale na jeho koreni. Patrí sem arabčina, hebrejščina, menej berberčina.

(5) *Typ polysyntetický* – vyznačuje sa zloženinami prevažne v oblasti pomenovania. Pomenovanie však vyjadruje to, čo sa v typologicky odlišných jazykoch vyjadruje pomocou vzťahovania vo vete.

Mnoho jazykov samozrejme nie je čistým typom, ale zloženinou viacerých.

Na svete sa počíta približne 5 tisíc existujúcich a stále používaných jazykov. Mnohé z nich majú status spisovného jazyka, niektoré existujú iba v hovorenej podobe ako dialekt či nárečie. Dalo by sa použiť viacero kritérií pre ich klasifikáciu, ale rozhodne

významnou je práve *genealogická klasifikácia*, ktorá vychádza z predpokladu, že vývoj jazykov sa deje stálou diferenciáciou jazykov majúcich spoločný pôvod. Jazyky genealogicky príbuzné vykazujú zhodné znaky v slovnej zásobe, gramatike či v hláskovom usporiadaní. Genealogická klasifikácia je pomerne komplexná, uvedieme len jej najzákladnejšie delenie. Do skupiny súčasných *indoeurópskych jazykov* patrí päť veľkých skupín, tri izolované (arménsky, grécky, albánsky) a dve malé skupiny (baltské a keltské) (ERHART 1982: 10):

(1) jazyky indoiránske: hindský (hindí a urdu), bengálsky, sinhalský, pandžábsky, perzský, kurdský, tadžický, afgánsky (pašto), matátsky, gudžarátsky, oriya, nepálsky, ásamský, sindhí, cigánsky, beludžský a osetský a iné

(2) Jazyky slovanské: východná skupina – ruský, ukrajinský a bieloruský; západná skupina – slovenský, český, lužická srbčina, poľský; južná skupina – bulharský, macedónsky, srbochorvátsky, slovinský

(3) Jazyky baltské: litovský, lotyšský

(4) Jazyky germánske: anglický, holandský, nemecký, jidiš, islandský, švédsky, frízsky, afrikánsky, dánsky, nórsky a faröersky

(5) Jazyky románske: rumunský, moldavský, taliansky, španielsky, portugalsky, francúzsky, katalánsky, rétorománsky, macedorumunský

(6) Jazyky keltské: írsky, velšský, bretónsky

(7) Arménčina

(8) Gréčtina

(9) Albánčina

Ďalšia skupina sú jazyky *semitohamitské*, kde patria podskupiny: jazyky semitské, berberské, kušitské a čadské (arabčina, hebrejčina, amharčina a iné). Ďalej je to skupina jazykov *sinotibetských*, ktoré tvoria čínština, tibetsko-barmské jazyky. Do skupiny *aftajských* jazykov patria jazyky turecké, mongolské a mandžusko-tunguzské (turečtina, turkménčina, tatárčina, jakutčina, mongolčina, burjačtina a iné) a skupinu *afrických* jazykov tvoria jazyky konžsko-kiordofánske, nilsko-saharské a khoianské (swahilčina, kanuari, sandawe a iné). Ostatné jazyky sú používané podstatne menšou skupinou ľudí a patria sem jazyky indiánske, austroázijské, uralské, thajské, japončina, papuánske a austronízske. (JIRÁK 1992: 23).

Lingvistické minimum

Najčastejšie sa v jazykovom systéme vyčleňujú tieto jednotky: fonémy, grafémy, slová a vety. Analogicky hovoríme o disciplínach, ktoré sa jednotlivými jednotkami zaoberajú: fonémika, morfológia, lexikológia a syntax.

Foném – minimálna jazyková jednotka (zvuk), ktorý má úlohu rozlišovať významy (napr. p a k sú fonémy, pretože od seba odlišujú slová puk a kuk). Grafickú podobu fonému nazývame grafém.

Morfém – najmenšia jazyková jednotka, ktorá má význam. Napr. v slove dopad máme morfémy do, čo je prefix apod., čo je zase slovný základ.

Lexikológia - náuka o lexikálnej slovnej zásobe, o lexikóne, skúma lexémi, ich funkcie, významy a subsystémy.

Syntax – študuje princípy a procesy konštruovania viet v jednotlivých jazykoch. Cieľom syntaktického skúmania daného jazyka je zostaviť gramatiku, ktorú môžeme považovať za akýsi prostriedok, ktorý je usposobený k tomu, aby vytváral vety daného jazyka.

Vzťahy medzi jednotkami jazykového systému môžu byť: *Syntagmatické* – tu sa nachádzajú jednotky, ktoré majú určitú postupnosť alebo *Paradigmatické* – tu sa nachádzajú jednotky, ktoré sú vzájomne zastupiteľné.

Sémiotika – je náuka o znakoch a systémoch, v ktorých znaky fungujú. Jej záujem sa sústreďuje na znak a na jeho paradigmatické a syntagmatické vlastnosti v rámci daného semiotického systému.

Sémantika – má v lingvistike dva významy, (a) označuje celý obsah, všetky informácie predávané prostredníctvom jazyka (používa sa aj termín *sémantická dimenzia jazyka*); (b) označuje náuku, ktorá sa zaoberá významom jazykového znaku

Pragmatika – je definovaná: (a) ako náuka, ktorá skúma všetky aspekty významu, ktoré neskúma sémantika; (b) náuka, ktorá sa zameriava na významy výpovedí, zatiaľ čo sémantika na významy viet resp. na propozičné obsahy; (c) náuka, ktorá skúma determináciu textov prvkami mimojazykovej skutočnosti – tzn. skúma spoločenské, psychologické a kultúrne zvyklosti a iné konvencie relevantné pre porozumenie jazyku, tiež sa

zaoberá vzťahmi medzi jazykom a kontextom (komunikačnou situáciou/princípy/pravidlá používania jazyka.

Bibliografia:

- ADLER H.G., Svoboda a bezmoc, Prostor, Praha 1998
- BARŠA P., STRMISKA M., Národní stát a etnický konflikt, CDK, Praha 1999
- BAUMAN Z., Globalizace, MF, Praha 1999
- BUDIL I., Mýtus, jazyk a kulturní antropologie, Triton, Praha, 1999
- CASSIRER E., Filosofie symbolických forem, Oikoymenh, Praha 1996
- ČMEJRKOVÁ S., HOFFMANOVÁ J., Jazyk, média, politika, Academia, Praha 2003
- DEFLEUR M.L., BALL-ROKEACH S., Teorie masové komunikace, UK, Praha 1996
- DEWEY J., Rekonštrukcia Liberalizmu, Kalligram, Bratislava, 2001
- ERHART A., Indoevropské jazyky, ČSAV, Praha 1982
- GELLNER A., Národy a nacionalismus, Hríbal, Praha 1993
- GRENZ S.J., Úvod do postmodernismu, Návrat domů, Praha 1997
- HOŘAVOVÁ B., Nečitelní cizinci, MCP, Praha 2003
- HUNTINGTON S.P., Střet civilizací, Rybka Publishers, Praha 2001
- HUTCHINSON J., SMITH A.D., Ethnicity, Oxford University Press, Oxford 1996
- CHOMSKY N., Jazyk a zodpovednosť, Archa, Bratislava 1995
- CHOMSKY N., Syntaktické štruktúry, Academia, Praha 1996
- CHOMSKY N., Necessary illusions, Pluto Press, London 1989
- JIRÁK J., Jazyk ve společenském kontextu, FSV UK, Praha 1992
- JIRÁK J., Média a moc, Votobia, Praha 2000
- KANOVSKÝ M., Štruktúra mýtov, Cargo Publishers, Praha 2001
- KYMLICKA W., Multicultural Citizenship, Oxford University Press, 1999
- KYMLICKA W., PATTEN A., Language Rights and Political Theory, Oxford University Press, 2003
- LEAKEY R., Pôvod ľudstva, Archa, Bratislava 1996
- LOCKE J., Esej o lidském rozumu, Svoboda, Praha 1984
- MACHOVÁ S., Sémantika a pragmatická lingvistika, PF UK, Praha 2001
- MACHOVEC M., Indoevropané v pravlasti, Akropolis, Praha 2000
- MAY S., Language and Minority Rights, Pearson Education, Harlow, 2001

MILLS CH.W., Mocenská elita, Orbis, Praha 1966
SALZMANN Z., Jazyk, kultura a společnost, AV ČR, Praha 1997
SHOHAT E., Stam R., Unthinking eurocentrism, Routledge,
London 1994
SKUTNAB-KANGAS T., Menšina, jazyk a rasismus, Kalligram,
Bratislava, 2000
SOUKUP V., Přehled antropologických teorií kultury, Portál,
Praha 2000
SOUKUP V., Sociální a kulturní antropologie, Slon, Praha 2000
STORIG H.J., Malé dějiny filosofie, Zvon, Praha 1992
ŠATAVA L., Jazyk a identita etnických menšín, Cargo, Praha 2001
WITTGENSTEIN L., Filosofická zkoumání, Filosofia, Praha 1998